

Zeman, Tomáš

**Germánská kostěná a parohová industrie doby římské ve
středoevropském barbariku**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. M, Řada
archeologická.* 2001, vol. 50, iss. M6, pp. [107]-147

ISBN 80-210-2745-2

ISSN 1211-6327

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/113684>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
provides access to digitized documents strictly for personal use, unless
otherwise specified.

TOMÁŠ ZEMAN

GERMÁNSKÁ KOSTĚNÁ A PARHOVÁ INDUSTRIE DOBY ŘÍMSKÉ VE STŘEDOEVROPSKÉM BARBARIKU¹

Nedílnou součástí germánské kultury jsou tvarově poněkud méně nápadné, při bližším pohledu však funkčně rozmanité i esteticky vydařené předměty z kosti a parohu. Jejich archeologická nápadnost závisí nejen na stavu jejich zachovalosti, náleзовých okolnostech či způsobu používání, ale především na uměleckém zpracování artefaktu samotného. Pozornost je tak věnována zejména specializovaným výrobkům jako jsou toaletní soupravy (hřebeny, jehlice, jehelníčky) nebo prostředky zábavy (hrací kostky, tyčinky či kameny a picí rohy), které jsou již i odpovídajícím způsobem zpracovány (THOMAS 1960; PERNÍČKA 1967; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964). Přitom výchozí surovina – zvířecí kosti a parohy byla jako odpadový materiál snadno dostupná a její zásoby pravidelné, takže se přímo nabízelo její použití k výrobě těch nejjednodušších praktických nástrojů k běžnému každodennímu použití jako byla šidla, škrabky, střenky, „brusle“, rybářské náčiní, k pobavení (píšťaly), případně jednoduchých ozdob (závěsky, korálky, prsteny). K výrobě některých předmětů bylo přitom pravidelně využíváno určitých specifických druhů suroviny, např. na hřebeny jelení a srnčí parohy, na picí rohy zubří i volské rohy, na jehelníčky duté ptačí kosti nebo na „brusle“ dlouhé končetiny skotu či koní, zatímco pro zhotovení drobného korálku z objektu O 16 ve Vlčnově-Dolním Němčí byl asi náhodně vybrán rybí obratel. Rovněž tak při výběru anatomických druhů kostí byl brán ohled na skutečnost, aby co nejvíce odpovídaly zamyšlenému tvaru a funkci nástroje (ZIKMUNDOVÁ 1958, 587):

Technologii zpracování kosti, parohu a rohu byla věnována soustavnější pozornost zejména zásluhou J. Kavána (1958, 1980, 1981). Stačí tedy pouze připomenout, že surovina se nejprve štípáním, tříštěním a osekáváním upravila do potřebného polotovaru a potom se především paroh změkčil k dalšímu zpracování (nejúčinněji zřejmě vařením v horké vodě). Následovalo rozřezání na men-

---

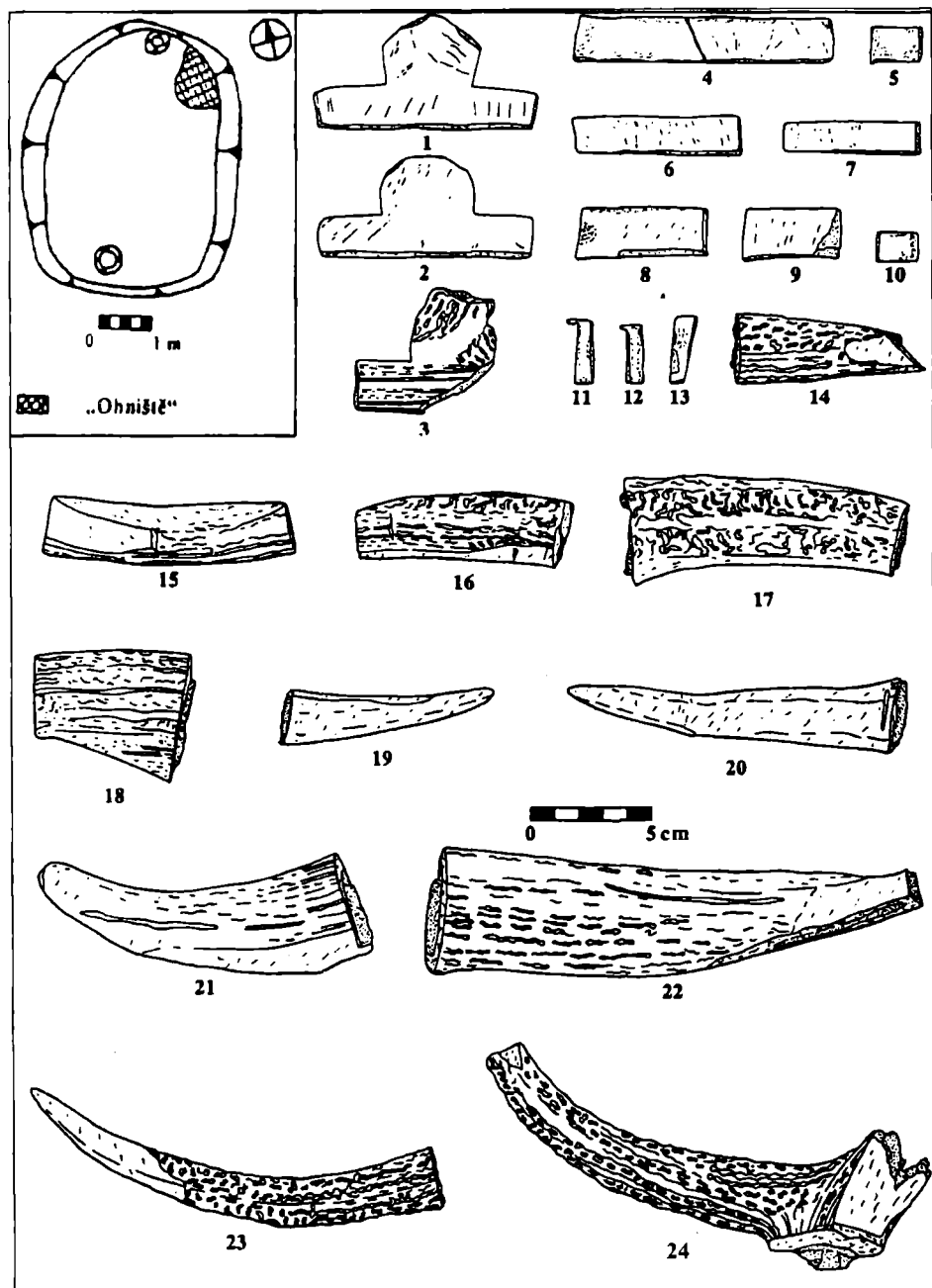
¹ Studie vznikla přepracováním a rozšířením autorovy starší seminární práce, obhájené na ÚAM FF MU v Brně pod vedením doc. PhDr. E. Kazdové, CSc.

ší díly a poté upravení do výsledné podoby konkrétního artefaktu řezáním, soustružením, vrtáním, pilováním, broušením, hlazením, leštěním, nýtováním, okováním či zdobením rydlem a barvivem. Výroba kostěných a parohových předmětů tedy vyžadovala spolupráci i s jinými řemeslnými obory. Nelze ji však jednoznačně přiřazovat do pracovní náplně mužské části populace, neboť u podomácké produkce musíme předpokládat určitý podíl ženské práce.

Množství a rozmanitost kostěné a parohové industrie vede k předpokladu existence většího počtu dílen na jejich výrobu, přímých dokladů však máme v archeologickém materiálu poskrovnu. Pomineme-li výrobně nenáročné jednoduché tvary, zhotovované příležitostně snad v každé domácnosti, specializovanou řemeslnickou činnost, vázanou pravděpodobně nějakým dalším střediskem kovářským nebo kovoliteckým (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1964, 207), vyžadovala zejména výroba hřebenů, jehlic s profilovanými hlavičkami, ozdobných střenek, hracích kostek či picích rohů. Jediným přímým dokladem místní výroby zůstává objev dílny na výrobu hracích tyčinek v chatě 1 na sídlišti v Hošticích (okr. Praha-východ), která kromě 2 hotových hracích tyčinek s různým počtem rytých oček obsahovala i 2 nedokončené polotovary tyčinek spolu se 3 brousky, železnými nástroji, struskou, 5 kostěnými jehlicemi, velkou kolekcí keramiky starší doby římské a množstvím zvířecích kostí (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1974). Tato výroba nepochybně navazuje na starší tradice z doby laténské, reprezentované dílnami na keltských oppidech Stradonice (PÍČ 1903, tab. XLIV) a Staré Hradisko (MEDUNA 1970, 45) nebo na nížinných sídlištích v Drnholci (ČIŽMÁŘ-JELÍNKOVÁ 1985) a Sereďi (PAULÍK 1957, 802, 804).

Častěji máme kostářské dílny doloženy nepřímou, výskytem polotovarů a prvotně ořezaných kostí a parohů v sídlištních objektech. Tímto způsobem se dají nejlépe poznat dílny hřebenářské, např. sídelní jáma z Mostu s hromádkou v rovných ploškách ořezaných jeleních parohů a hotovým hřebenem s rytinou jelena (KUČERA 1934-1935), obj. 35/64, 70/64, 42/67 a chaty 89/64, 53/65, 20/67, 3/69 a 4/69 na sídlišti z konce doby římské a počátku stěhování národů ve Zlechově (obr. 1) nebo poznatky ze sídlišť v Březně (PLEINEROVÁ 1967, 660), Vícemilicích (KALOUSEK-PERNIČKA 1956, 82), Havřicích (PAVELČÍK 1970, 38), Šlotavě nebo Sánech (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1964, 202). Nejlépe jsou hřebenářské dílny dokumentovány na území Německa, kde dlouhou tradici tohoto řemesla udržoval již od 1. stol. rozsáhlý výrobní dílenský dvorec ve Feddersen Wierde (HAARNAGEL 1957, 300-302). Ve většině případů se však jedná spíše o menší dílny s největší intenzitou výroby ve 3. a 4. stol., které náležely k jednotlivým dvorcům a v nichž pracovali nejvýše 3 řemeslníci (SCHMIDT 1967, 46). Doklady výroby kostěných jehlic v podobě nedořezaných exemplářů a opracované suroviny známe z Vícemilic a Prahy-Michle; dílna, produkující ozdobné střenky a rukojeti byla objevena v sídlištním objektu se struskou a železnými předměty u Podlešína (SCHMIDT 1896-1897, 420-421) či v jámě II na sídlišti s intenzivní železářskou výrobou v Tuchlovicích (PLEINER 1959, 177). S rozmanitostí tvarů a funkce kostěné a parohové industrie můžeme detailnějším pozorováním vyčlenit skupinu předmětů, nalézající specifické uplatnění v germánském pohřebním ritu. Díky převažujícímu žárovému způso-

bu pohřbívání jsou tyto artefakty povětšinou poničeny žářem pohřební hranice, jiné jsou v urně dodatečně mechanicky polámany.

Obr. 1: Obsah hřebenářské dílny ze Zlechova (obj. 3/69).

Tato skupina je tedy reprezentována součástími ustrojení zemřelého jako jsou hřebeny, jehlice, ozdoby, střenky a jehelníčky, jež jsou typickým atributem ženských hrobů; v bohatších kostrových hrobech se objevují i prolamované hřebeny, picí rohy či bohatě vyřezávaná jehlice se zbytky dřevěného pouzdra z Velatic. Na nekropolích v Plotišti nad Labem, Přešticích a Tvršicích byly zjištěny i kostěné hrací kameny.

Pohřebiště	Počet hrobů	Hřeben	Jehlice	Jehelníček	Střenka	Picí roh	Ozdoby
Plotiště n. Labem	1370	287	48	7	-	-	9
Přešovice	450	11	1	-	-	-	-
Opočno	395	124	61	-	-	-	5
Dobřichov-Pičhora	160	4	91	-	1	54	-
Tišice	104	-	-	-	1	8	-
Pňov	73	41	16	-	-	-	-
Lužec n. Vltavou	46	9	5	-	-	-	-
Kostelec na Hané	442	6	-	1	-	-	4
Šaratice	153	1	-	-	-	-	-
Velké Hostěrádky	59	2	-	-	-	-	-
Šitbořice	47	8	1	-	-	-	1
Očkov	254	104	12	17	1	-	1
Abrahám	231	8	10	5	1	1	1
Bešeňov	113	23	5	7	2	-	1
Sládkovičovo	86	-	12	2	-	3	-
Kostolná pri Dunaji	66	2	14	-	-	3	-
Mistelbach	14	-	2	-	-	4	-
celkem	4063	630	278	39	6	73	22

Tab. 1: Zastoupení kostěné a parohové industrie na germánských pohřebištích.

Naproti tomu artefakty z kosti a parohu zastoupené na sídlištích vykazují nejen uniformitu prostoty a jednoduchostí tvarů, danou jejich praktickou funkcí v méně náročných hospodářských odvětvích, ale i malou chronologickou citlivost. Většina z nich našla uplatnění v textilní výrobě a vydělávání kůží – šídla, hroty, škrabky, hladidla neboli „brusle“ či tkací destičky i v rybolovu – háčky, navijáky. Po každodenní práci bylo zajisté potřeba oddechu, na čas zábav a her u Germánů nás kromě Tacitových zpráv upomínají také parohové píšťaly a dlouhé hrací tyčinky nebo hranaté kostky.

Germánská kostěná a parohová industrie zůstává jako komplexně dosud nepracovaný soubor oblastí značně nepřehlednou. V následujícím shrnutí ji proto na základě její tvarové variability člením do několika kategorií podle předpokládané funkce (pro větší objektivitu by bylo potřebné některé předměty s nejednoznačnými stopami opracování podrobit zkoumání traseologickému nebo experimentálnímu).

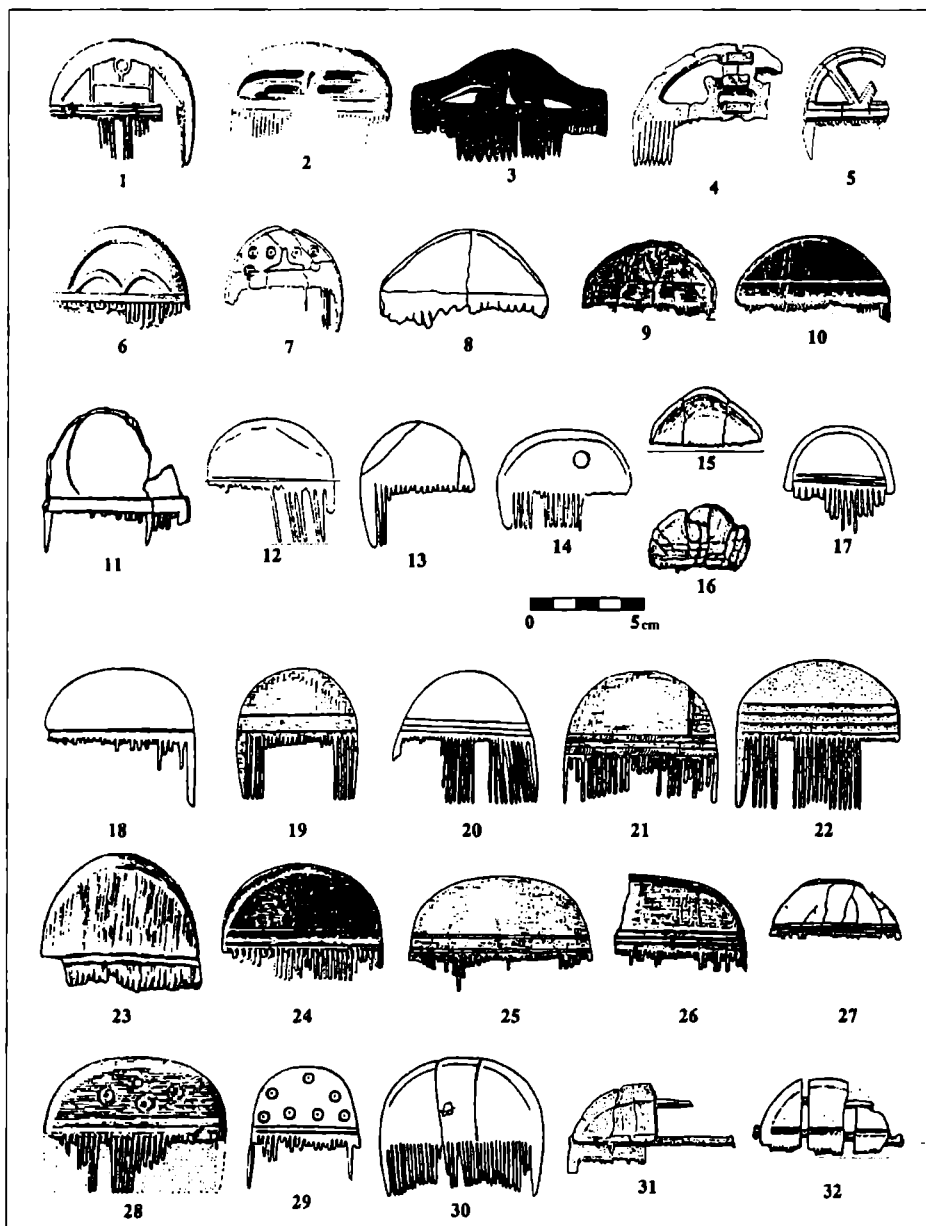
1. HŘEBENY

Hřebeny zaujímají bezpochyby dominantní postavení mezi výrobky z kosti a parohu, a to nejen z estetického hlediska, ale i dobrou chronologickou citlivostí, neboť se často měnily a dostávaly nový tvar. Původně byly řezány z jediného kusu větší kosti, později byly skládány z většího počtu parohových destiček, spojovaných železnými nebo bronzovými nýty a bohatě zdobený. Ve větší míře pochází nálezy hřebenů z pohřebišť, avšak ani na sídlišťích není jejich výskyt vzácný. Podle jednostrannosti či dvoustrannosti ozubení, podle tvaru držadla, podle počtu snýtovaných destiček a podle ornamentů výzdoby dělíme hřebeny do několika hlavních skupin:

A. JEDNOSTRANNÉ HŘEBENY

1. Jednodílné hřebeny s prolamovaným držadlem (THOMASOVÁ typ C)

Tvoří typologicky přechodnou skupinu, navazující na bronzové laténské hřebeny z oppidálního prostředí (Stradonice). Ve středoevropském prostoru jsou zaznamenány převážně na území Čech, kde je výrazně vyvinuté časně římské osídlení (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963a); z Moravy, Slovenska a Dolního Rakouska se mi podařilo nalézt pouze jediný doklad – pěkně vyřezávaný hřeben z chaty Z-3 z Komořan (obr. 2:1). Malé zlomky prolamovaných hřebenů jsou uváděny ze žárových hrobů z Třebusic (SVOBODA 1948, obr. 11:5), Pňova (RYBOVÁ 1970, Taf. VIII:9) a Tvršic (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1967, Beil. 4:28), 2 exempláře poskytla nekropole v Lužci nad Vltavou (obr. 2:5,7), jiný hřeben s prolamovaným držadlem byl obsažen v kostrovém hrobě u Noutonic (obr. 2:2) spolu s bronzovými sponami s očky. Ze sídlištního prostředí pochází hřeben ze Slatiny s držadlem vyřezaným ve 2 obloučky (obr. 2:6), či náhodné nálezy z Dobříčan, Prahy-Bubenče (PREIDEL 1930, 284), Moraves (obr. 2:3) či z Lovosic, s několikanásobně oprávaným držadlem zinkovými skobami (obr. 2:4). Jednodílné hřebeny s prolamovaným držadlem jsou typickou náplní starořímského stupně B2 s počátky ve stupni B1, přičemž oblastí jejich největší koncentrace je střední Polabí (THOMAS 1960, 66-67).

Obr. 2: Hřebeny s prolomaným drždlem: 1 – Komořany, 2 – Noutonice, 3 – Moraves, 4 – Lovosice, 5,7 – Lužec n. Vltavou, 6 – Slatina. Jednodílné jednovrstvé hřebeny: 8 – Havříce, 9 – Očkov, 10,24,28 – Blučina, 11 – Lužec n. Vltavou, 12 – Prosiměřice, 13 – Určice, 14 – Vícemilice, 15 – Zemplín, 16,27 – Šitbořice, 17 – Hrubčice. 18 – Šebastovce, 19 – Ringelsdorf, 20 – Čečelice, 21 – Stranig, 22 – Branč, 23 – Dobříchov-Piňhora, 25 – Zaingrub, 26 – Ebendorf, 29 – Bešeňov. Několikadílné jednovrstvé hřebeny: 30 – Vícemilice, 31 – Kostolná pri Dunaji, 32 – Zemplín.

2. Jednovrstvé hřebeny

a) jednodílné jednovrstvé hřebeny (THOMASOVÁ typ A I)

Tento typ má obvykle polokruhovitý tvar držadla, někdy se střechovitě hráněným hřbetem (obr. 2:15), výzdoba se omezuje pouze na podélné žlábků či rýhy. Reprezentanty této skupiny jsou např. hřebeny ze žárového hrobu 56 z Lužce nad Vltavou (obr. 2:11), Dobřichova-Píchory (obr. 2:23), Čečelic (obr. 2:20), Šitbořic (obr. 2:16,27), Blučiny (obr. 2:10,24), Havřic (obr. 2:8), Určic (obr. 2:13), Prosiměřic (obr. 2:12), Hrubčic (obr. 2:17), Šebastovců (obr. 2:18), Straningu (obr. 2:21), Ebendorfu (obr. 2:25), Zaingrubu (obr. 2:26), Ringelsdorfu (obr. 2:19), žárového hrobu 4 z Očkova (obr. 2:9) nebo chaty 20 v Branči II (obr. 2:22). Méně časté jsou exempláře s výzdobou koncentrických kroužků (obr. 2:28-29). Jednodílné jednovrstvé hřebeny jsou po Evropě rozmístěny zhruba rovnoměrně, přičemž těžiště jejich výskytu je ve stupni B2, s možným přežíváním do pol. 3. stol., tedy do C1 (THOMAS 1960, 57; PERNIČKA 1967, 70).

b) několikadílné jednovrstvé hřebeny (THOMASOVÁ typ B I)

Tvarově a výzdobně odpovídají předcházejícím, velké obluby dosáhly u Germánů na západním Slovensku, kde se objevují na každém významnějším pohřebišti, např. v Očkově, Bešeňově (obr. 3:2), Kostolnej pri Dunaji (obr. 2:31), ale i na sídlišti ve Štúrově (KOLNÍK 1961, 253). V Čechách jsou zastoupeny zejména v I. fázi pohřebišť v Pňově, datované do konce stupně B2 (RYBOVÁ 1970, 53). Ojedinelé exempláře nacházíme na východním Slovensku (obr. 2:32) či na Moravě v Šitbořicích, v chatě O 10 na sídlišti ve Vlčnově-Dolním Němčí (obr. 3:1) nebo ve Vícemilicích se železnou svorkou přes držadlo (obr. 2:30). Vícedílné jednovrstvé hřebeny jsou datovány stejně jako předchozí a koncentrují se zejména v areálu przeworské kultury, kde mají patrně také původ (THOMAS 1960, 62-63).

c) převážně jednodílné jednovrstvé hřebeny s obloukovitým držadlem, přecházejícím až do trojúhelníkovitého či lichoběžníkovitého tvaru (THOMASOVÁ typ D)

Jejich držadlo, protáhlé do tupého vrcholu, svou geometrickou ornamentální výzdobou připomíná rukojeti prolamovaných hřebenů, jak můžeme vidět na exempláři ze žárového hrobu 8 z Tvršic (obr. 3:3) nebo na sídlištním nálezu z Blažovic (obr. 3:4). Lichoběžníkovitý tvar s rytou výzdobou koncentrických kroužků a obloučků má hřeben z Gajar (obr. 3:5), stejně jako hrobové nálezy z Abrahámu a Zemplína. Z urnového hrobu 33 z Očkova známe také železný hřeben stejného typu, který měl původně držadlo oboustranně obloženo pravděpodobně kostěnými destičkami (KOLNÍK 1956, 247, obr. 12:22). Původ této poslední skupiny jednovrstvých hřebenů je spatřován ve švédsko-dánské oblasti s výhradním datováním do stupně B2 (THOMAS 1960, 72).

3. Třívrstvé vícedílné hřebeny

Jde o nejrozšířenější typ germánských hřebenů, nastupující s intenzivním rozvojem hřebenářského řemesla v mladší době římské, jenž je tvořen několikadílnou střední ozubenou vrstvou držadla, zesílenou ještě vnějšími destičkami. Vše je potom spojeno bronzovými nebo železnými nýty. Vznikem tohoto nového typu mohly být hřebeny větší a snížilo se riziko jejich zničení při vyřezávání zubů (PERNIČKA 1967, 72).

a) hřebeny s polokruhovitým držadlem (THOMASOVÁ typ I)

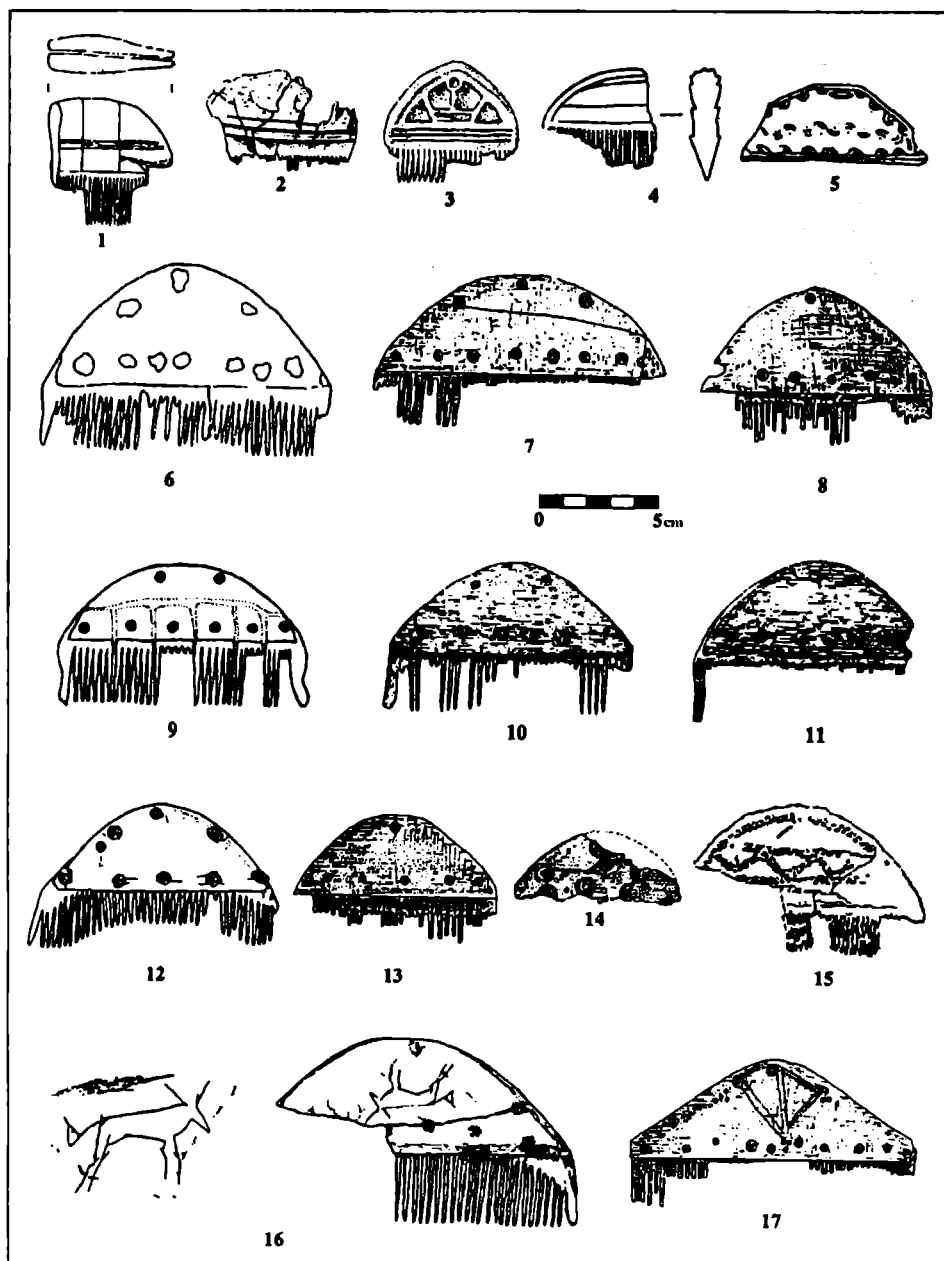
Tuto nejpočetnější skupinu germánských hřebenů, jejichž původ můžeme hledat v širší oblasti mezi Vislou a Odrou, dělí S. Thomasová na starší (nezdobené) a mladší (zdobené), ty potom detailněji podle ornamentů výzdoby na podskupiny I A-C s teritoriálními odlišnostmi (THOMAS 1960, Abb. 27-30). Mezi typologicky staršími reprezentanty patří hřebeny s řadou nýtů nad ozubením z Vlčnova-Dolního Němčí (DROBERJAR 1988, T 40:1-2), z chaty VI z Mikulčic (obr. 3:6), z Mořic (obr. 3:11), Mušova (obr. 3:10), Brna-Starého Lískovce (obr. 3:12), Blažovic (obr. 3:9) a Straningu (obr. 3:7-8,12). Na Slovensku se ve velmi hojném počtu, i když ve fragmentárním stavu, zachovaly na pohřebišti v Očkově (KOLNÍK 1956, 267), Bešeňově, Závodu, Abrahámu (KOLNÍK 1961, 253) a na sídlišťích ve Štúrově, Povedimi, Šarovcích nebo Tvrdošovcích.

Mezi mladšími, zdobenými hřebeny vyniká exemplář z Mostu s rytinou schematizovaného jelena nohama vzhůru (obr. 3:16), jinak se jedná o tvary s ornamenty v podobě cik-cakovitých linií, vlnovek a oblouků z jemných rýžek (obr. 3:15,17 4:1-3,5-6), koncentrických kroužků (obr. 4:4,7,10-11,13-15) nebo s kombinacemi rýh a kroužků (obr. 4:8-9,12,16). Zvláštní pozornost zasluží honosné nálezy z bohatých kostrových hrobů typu Leuna-Hassleben se zlatými, stříbrnými a skleněnými předměty (ONDROUCH 1957). Hřebeny z Cejkova a z hrobu 1 ze Stráží jsou prosté nezdobené (obr. 4:20), zatímco druhý z hrobu 2 nese výzdobu soustředných kružnic a je spojen 7 stříbrnými nýty (obr. 4:19). Stejně tak hřeben z Ostrovan je doplněn stříbrnými hřebíky s oblou hlavičkou (obr. 4:17), mající analogie ve východogermánské oblasti, na vých. Slovensko se dostal nejspíše prostřednictvím provincií (LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964, 197). Pozdní tvary s vysokou obloukovitou rukojetí, často zdobenou koncentrickými kroužky, se objevují v českých kostrových hrobech vinařického stupně doby stěhování národů, např. v Poštovicích (obr. 5:4), Radotíně (obr. 5:2), v Praze-Dejvicích (obr. 5:7), Podbabě, Bubenči (obr. 5:5-6) nebo v bohatém hrobě sk. Leuna – Hassleben v Berouně-Závodí (obr. 5:8), dále potom na slovenských sídlišťích doby stěhování národů v Prešově (obr. 4:21), Blažicích (obr. 4:18) a Nitře (obr. 5:3) nebo v germánských objektech v areálu římských stanic na Děvině (obr. 5:11) a Bratislave-Dúbravce (obr. 5:9-10).

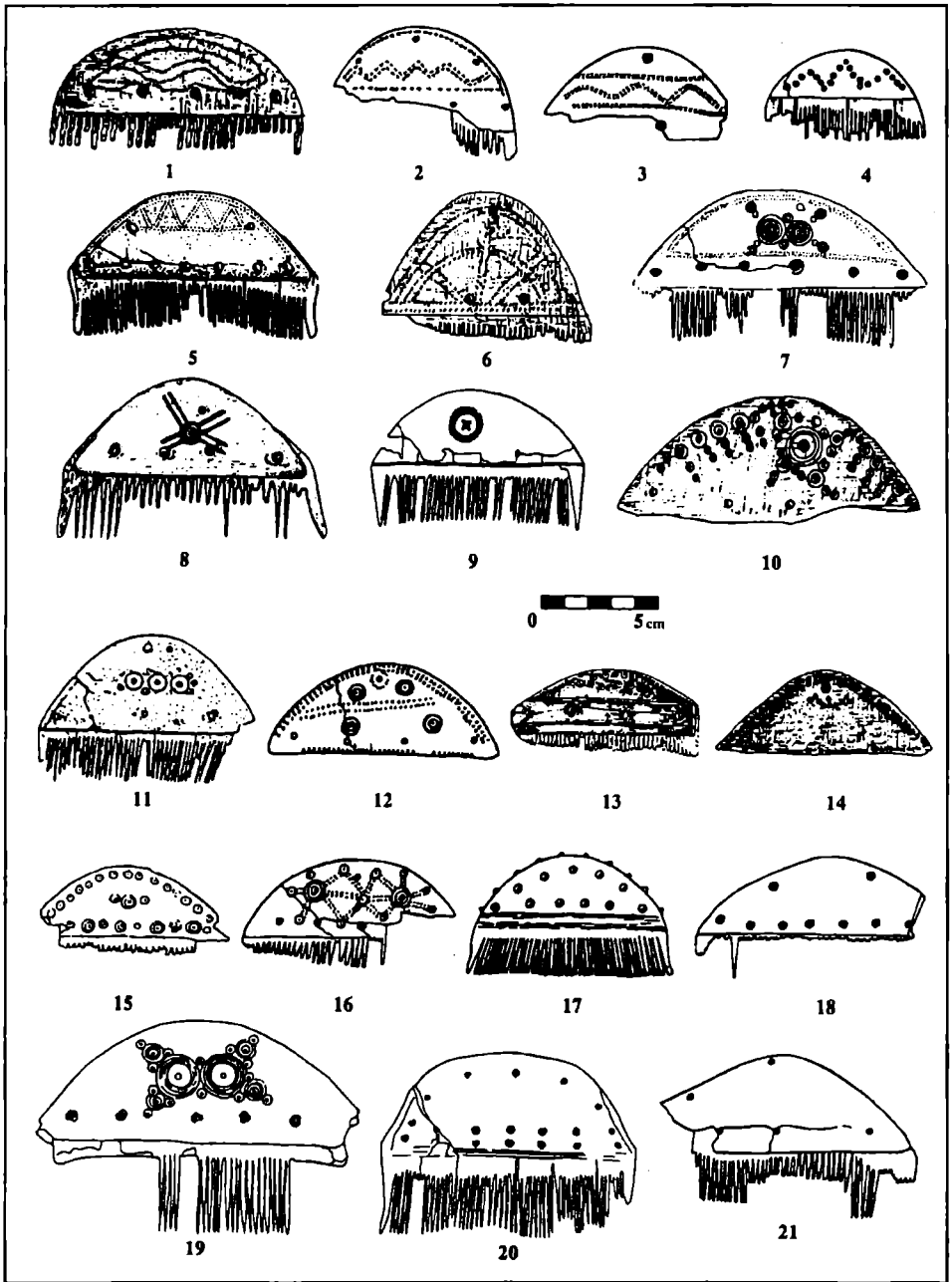
Hřebeny s polokruhovitým držadlem se vyskytují zhruba od 3. stol. do pol. 4. stol., místy se udržují ještě v 5. století (THOMAS 1960, 92; KOLNÍK 1961, 253-254; PERNIČKA 1967, 72; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1964, 197).

b) hřebeny s trojúhelníkovitým držadlem (THOMASOVÁ typ II)

Typické mladořímské tvary s trojúhelníkovitým držadlem, jež přežívají i do počátku doby stěhování národů, tj. od časného 4. stol. do 1. pol. 5. stol. (THOMAS 1960, 102) jsou ve středoevropském prostoru zastoupeny nerovnoměrně s převahou nálezů v Čechách.

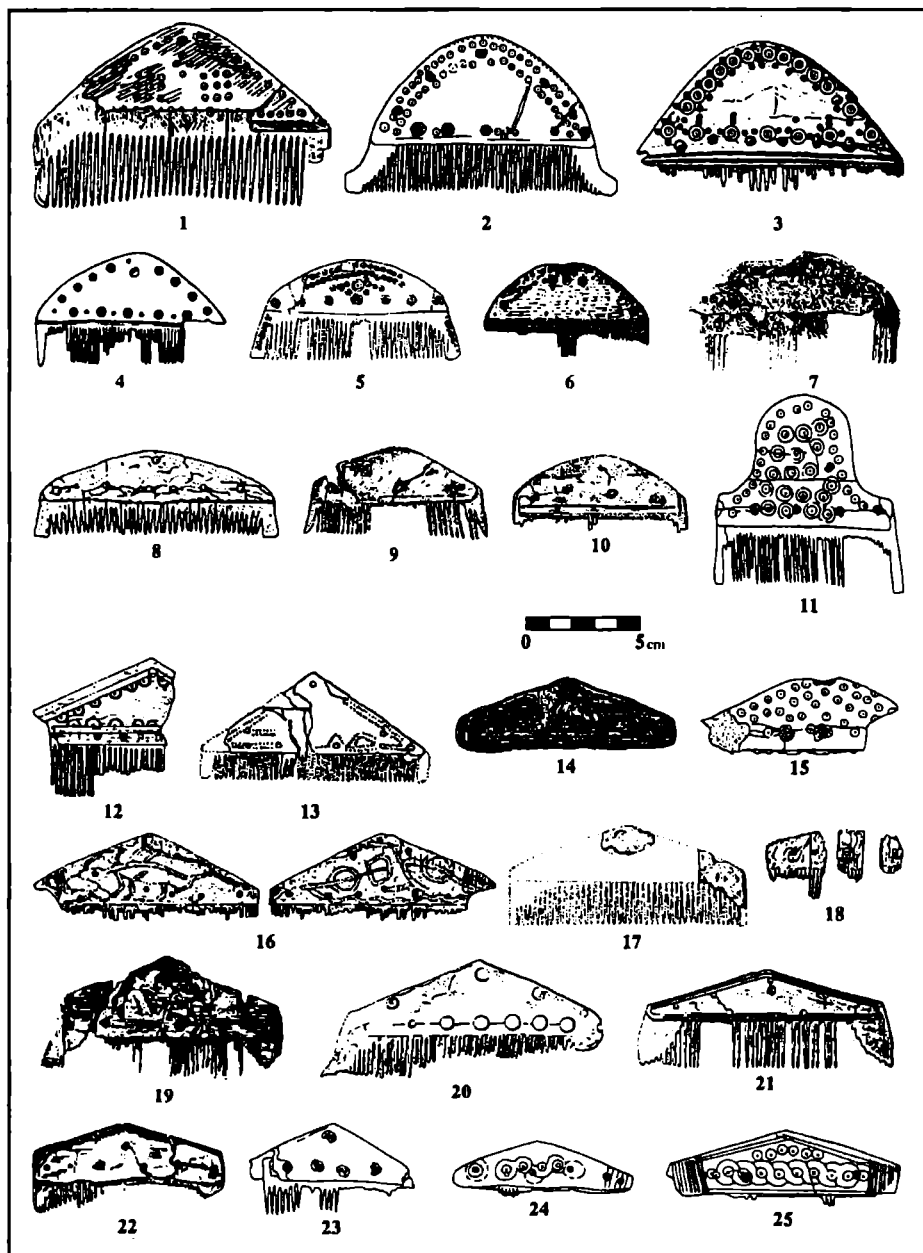
Obr. 3: Několikadílné jednovrstvé hřebeny: 1 – Vlčnov-Dolní Němčí, 2 – Bešeňov. Jednodílné jednovrstvé hřebeny s obloukovitým držadlem trojúhelníkovitého až lichoběžníkovitého tvaru: 3 – Tvršice, 4 – Blažovice, 5 – Gajary. Třívrstvé hřebeny s polokruhovitým držadlem: 6 – Mikulčice, 7–8, 13, 17 – Straniny, 9 – Blažovice, 10 – Mušov, 11 – Mořice, 12 – Brno-Starý Lískovec, 14 – Kostelec na Hané, 15 – Stradonice, 16 – Most.

Obr. 4: Třívrstvé hřebeny s polokruhovitým držadlem: 1,10,14 – Stranig 2 – Seňa, 3,16 – Šebastovce, 4 – Pňov, 5 – Križovany nad Dudváhom, 6 – Maiersch, 7 – Hrádek, 8 – Bratislava-Dúbravka, 9 – Staňkovice, 11 – Košnice, 12 – Dúbravka, 13 – Jiřkovice, 15 – Havříce, 18 – Blažice, 19-20 – Stráže, 21 – Prešov-mýto.

Mezi časné tvary označované jako varianta 1 (*s poměrně vysokým držadlem*) můžeme zařadit fragmenty s výzdobou kroužků ze žárového hrobu 43 z Očkova (KOLNÍK 1956, 249, Abb. 4:11), z rozrušených hrobů z Libochovic nad Ohří (obr. 5:15) a ze sídlišť v Ravelsbachu (obr. 5:12) a Zlivi (ZAVŘEL 1989, 65, obr. 9:5) a snad také moravské příklady z kostrových hrobů z Chrlic a Otnic (obr. 5:13-14), které bychom časově mohly klást ještě do 1. pol. 5. stol. (TEJRAL 1982, 144). Nejnovější objev poskytl výzkum polykulturního sídliště v Olomouci – Slavoníně, kde se v inventáři jednoho z objektů našel hřeben s vysokým trojúhelníkovitým držadlem ve společnosti 2 oboustranných hřebenů, které se stávají vůdčím typem ve 2. pol. 5. stol. (za informaci děkuji M. Kalábkovi).

Nejčastějším tvarem jsou hřebeny varianty 2 (*s táhlým držadlem tvaru nízkého trojúhelníku*), mezi nimiž vyniká hřeben se stylizovaným zvířecím motivem ze sídlištní jámy na lokalitě Wien-Leopoldau (obr. 5:16). Skupina převážně nezdobených nálezů pochází z českých kostrových hrobů doby stěhování národů, např. z Mochova (obr. 5:22), Vinařic (obr. 5:20), Prahy-Podbaby (obr. 5:21,23)), Libochovic nad Ohří (SVOBODA 1965, tab. LXXXIII:10), Prahy-Veleslavína (PREIDEL 1930, 195, obr. 203), Zálužan (THOMAS 1960, 190) nebo Dobroměřic u Loun (SVOBODA 1965, 124, 240), které se blíží středoněmeckým bohatým hrobům a posunují dobu přežívání tohoto typů hřebenů ve střední Evropě do 6. století (SVOBODA 1965, 210). Nezdobené hřebeny tohoto typu byly obsaženy i v kostrových hrobech v Sokolnicích (obr. 5:19), Pohofelcích-Nové Vsi (obr. 5:18) či na žárovém pohřebišti ve Velkých Hostěrádkách (obr. 5:17). Zbylé 2 moravské příklady ze Šaratic a Vyškova (obr. 5:24-25) zdobí rytý pletenec kolem kroužků se středovou tečkou, rakouský exemplář z dětského hrobu 2 z Mödlingu je ornamentován ostrou klikatkou (obr. 6:1) a hřeben ze slovenského pohřebiště v Čataji nese rytou výzdobu soustředných kružnic, uspořádaných ve tvaru kříže (obr. 6:2). Oproti českým jsou však tyto poslední nálezy datovány časněji, již do 2. pol. 5. stol. (TEJRAL 1982, 144; STADLER 1987, 302).

Obr. 5: Třívrstvé hřebeny s polokruhovitým držadlem: 1 – Hořovičky, 2 – Radotín, 3 – Nitra-Párovské háje, 4 – Poštovice, 5-6 – Praha-Bubeneč, 7 – Praha-Dejvice, 8 – Beroun-Závodí, 9-10 Bratislava-Důbravka, 11 – Děvín. Hřebeny s trojúhelníkovitým držadlem: 12 – Ravelsbach, 13 – Brno-Chrlice, 14 – Otnice, 15 – Libochovice nad Ohří, 16 – Wien-Leopoldau, 17 – Velké Hostěrádky, 18 – Pohořelice-Nová Ves, 19 – Sokolnice, 20 – Vinařice, 21,23 – Praha-Podbaba, 22 – Mochov, 24 – Šarátice, 25 – Vyškov.

K variantě 3 (*zvláštní tvary se zvířecími protomami po stranách*) lze přiřadit exemplář se dvěma plastickými kroužky ze sídliště u Všenor (obr. 6:4) a nález z hrobu 16 z Rannersdorfu, který nese 2 stylizované koňské hlavy po stranách a výzdobu rytých kroužků (obr. 6:3). Takové hřebeny představují doklady ovlivnění svěbské kultury cizími východními vlivy, jakož i pozdně římskou provinciální produkcí od konce 4. do pol. 5. stol. (THOMAS 1960, 102; STADLER 1981, 158; PETKOVIC 1995, 26).

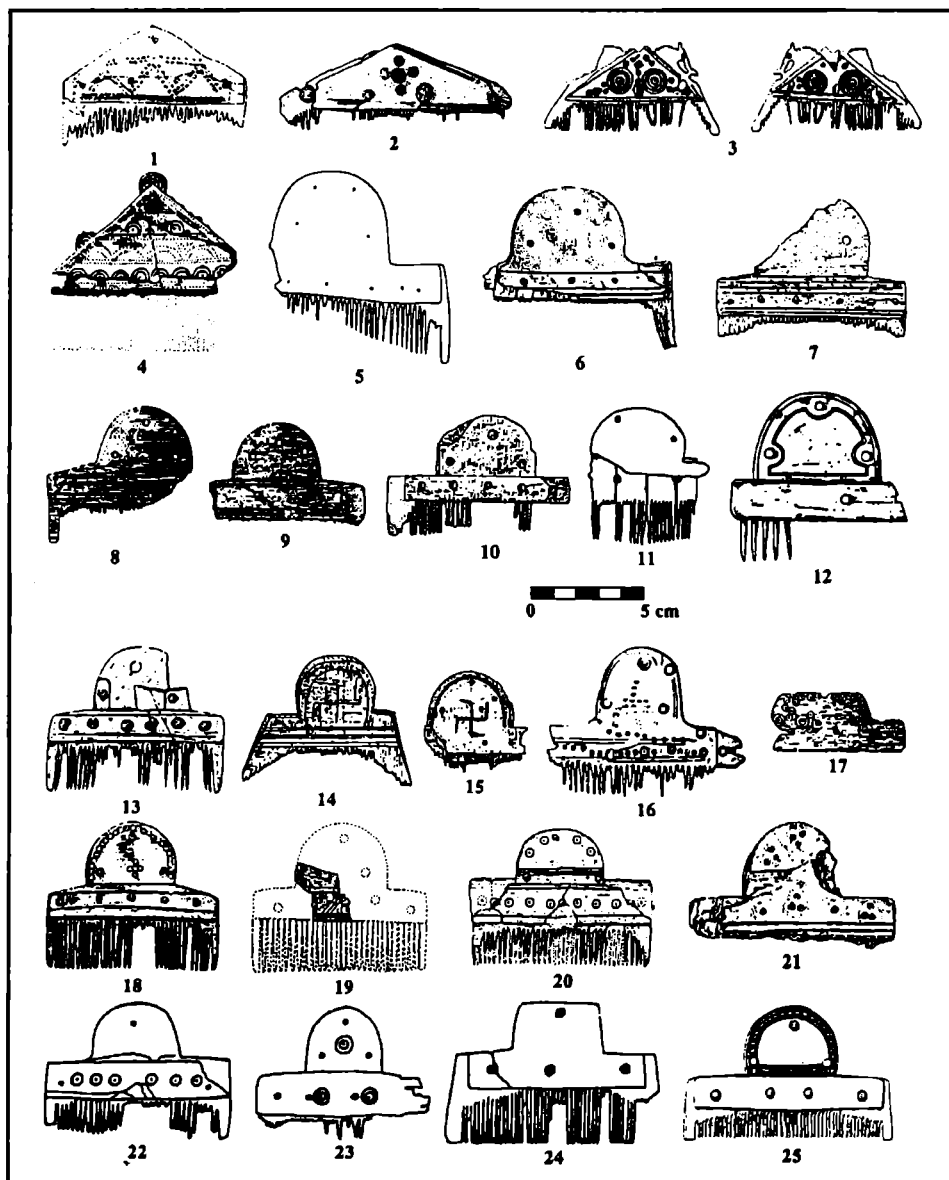
Obecně lze mezi hřebeny s trojúhelníkovitou rukojetí klást i starší nálezy z českých sídlišť v Praze-Bubenči, Dobříčanech a Nebovidech (PREIDEL 1930, 287-288).

c) hřebeny s prodlouženou (omegovitou) rukojetí (THOMASOVÁ typ III)

Mezi rané tvary z mladší doby římské (stupeň C2-C3) se řadí nezdobené exempláře z Havřic (obr. 6:8), Horních Dunajovic-Domčic (obr. 6:11), Náměště na Hané (obr. 6:5), Rymic I (obr. 6:9), Bratislavy-Důbravky (obr. 6:6), Blatnice (obr. 6:12), Prešova-Pavlovičova náměstí (BUDINSKÝ-KRIČKA 1963, obr. 21:3) či Michelstettenu (obr. 6:7,13), stejně jako kusy z Oberleis (obr. 6:10,14) a Strangu (obr. 6:15), zdobené posvátným starogermánským symbolem – svastikou. Nezřetelnou schématicizovanou rytinu na držadle nese hřeben z Vrbova (PIETA 1999, 184, Abb. 11:33).

Pozdější varianty, přinesené do střední Evropy gótským proudem z jižního Ruska koncem 4. stol. (THOMAS 1960, 113-114), reprezentují nálezy ornamentované kroužky se středovou tečkou ze sídlišť i kostrových hrobů z Vinařic (obr. 6:16), Prahy-Veleslavína (TEJRAL 1985, 365, obr. 34:3), Bubenče i Podbaby (SVOBODA 1965, 124), na Moravě potom z Pohořelic-Nové Vsi (obr. 6:21), Drslavic (obr. 6:18), Zlechova (obr. 6:17) a Znojma-Hradiště (obr. 6:19), na Slovensku např. kusy Prešova-mýta (obr. 6:23), Košic (obr. 6:20), Čaně (obr. 6:22) a Stredy nad Bodrogom (obr. 6:24). Tremolovou výzdobu nese hřeben z objektu 1 z Unterlanzendorfu (obr. 6:25) a z výšinného sídliště ve Vyšném Kubíně (obr. 7:5). Všechny uvedené hřebeny odpovídají variantě 1a (*s téměř pravouhle odsazeným držadlem*), které se řadí k památkám z doby okolo roku 400, event. z prvních desetiletí 5. stol. (TEJRAL 1982, 25).

Variantu 2b („*podunajskou*“) zastupuje hřeben z pozdně římského dětského hrobu z Untersiebenbrunn (obr. 7:3), podobný fragment z objektu 7 z Unterlanzendorfu (obr. 7:2), bohatě zdobený exemplář z hrobu 8 z Grafenwörthu (obr. 7:1) a hřeben se zbytky dřevěného pouzdra z germánského objektu v areálu římské stanice na Oberleiserbergu (obr. 7:4). Nízký, poněkud protáhlý hřeben z kostrového hrobu z Mistelbachu-Neugasse (obr. 7:6) připomíná spíše variantu 2a („*skandinávskou*“). K téže skupině se hlásí i sídlištní nálezy z Brodu nad Dyjí, který je zdobený rytým pletencem s koncentrickými kroužky (obr. 7:7) a ze zahloubené chaty s kúlovými jamkami na kratších stranách z Podolí u Brna, která představuje první sídlištní objekt Langobardů na Moravě (VITULA 1997, 272; ŠEDO 2000, 52-53, obr. 58). Datování se oproti předchozím typům nemění, i když některé tvary mohou přežívat až do 8. stol. (THOMAS 1960, 112).

Obr. 6: Hřebeny s trojúhelníkovitým držadlem: 1 – Mödling, 2 – Čataj, 3 – Rannersdorf, 4 – Všenory. Hřebeny s omegovitým držadlem: 5 – Náměšť na Hané, 6 – Bratislava-Dúbravka, 7,13 – Michelstetten, 8 – Havříce, 9 – Rymice, 10,14 – Oberleis, 11 – Horní Dunajovice-Domčice, 12 – Blatnica, 15 – Stranang, 16 – Vinařice, 17 – Zlechov, 18 – Drslavice, 19 – Znojmo-Hradiště, 20 – Košice, 21 – Pohořelice-Nová Ves, 22 – Čaňa, 23 – Prešov-mýto, 24 – Streda nad Bodrogom, 25 – Unterlanzendorf.

d) hřebeny s táhlým, mírně obloukovitým držadlem

Tyto bohatě ornamentované hřebeny jsou běžným inventářem většiny kostrových hrobů pokročilého stupně stěhování národů (např. Roztoky, Jiřice, Záluží, Nový Šaldorf, Šlapanice, Sokolnice, Neu-Ruppersdorf, Poysdorf, Mannersdorf), vystupují tedy od pozdního 5. stol. do pol. 6. stol. (SVOBODA 1965, 209). Zejména v jihomoravském a dolnorakouském nálezovém prostředí jsou připisovány Langobardům a jiným dolnolabským kmenům, účastnících se langobardských tažení k jihu (TEJRAL 1982, 144). Velmi pěkným příkladem je sídlištní nález z Komjatic-Blatnice s výzdobou dvojic stylizovaných zvířecích hlaviček na koncích držadla (PIETA 1987, Abb. IX:36).

B. OBOUSTRANNÉ HŘEBENY

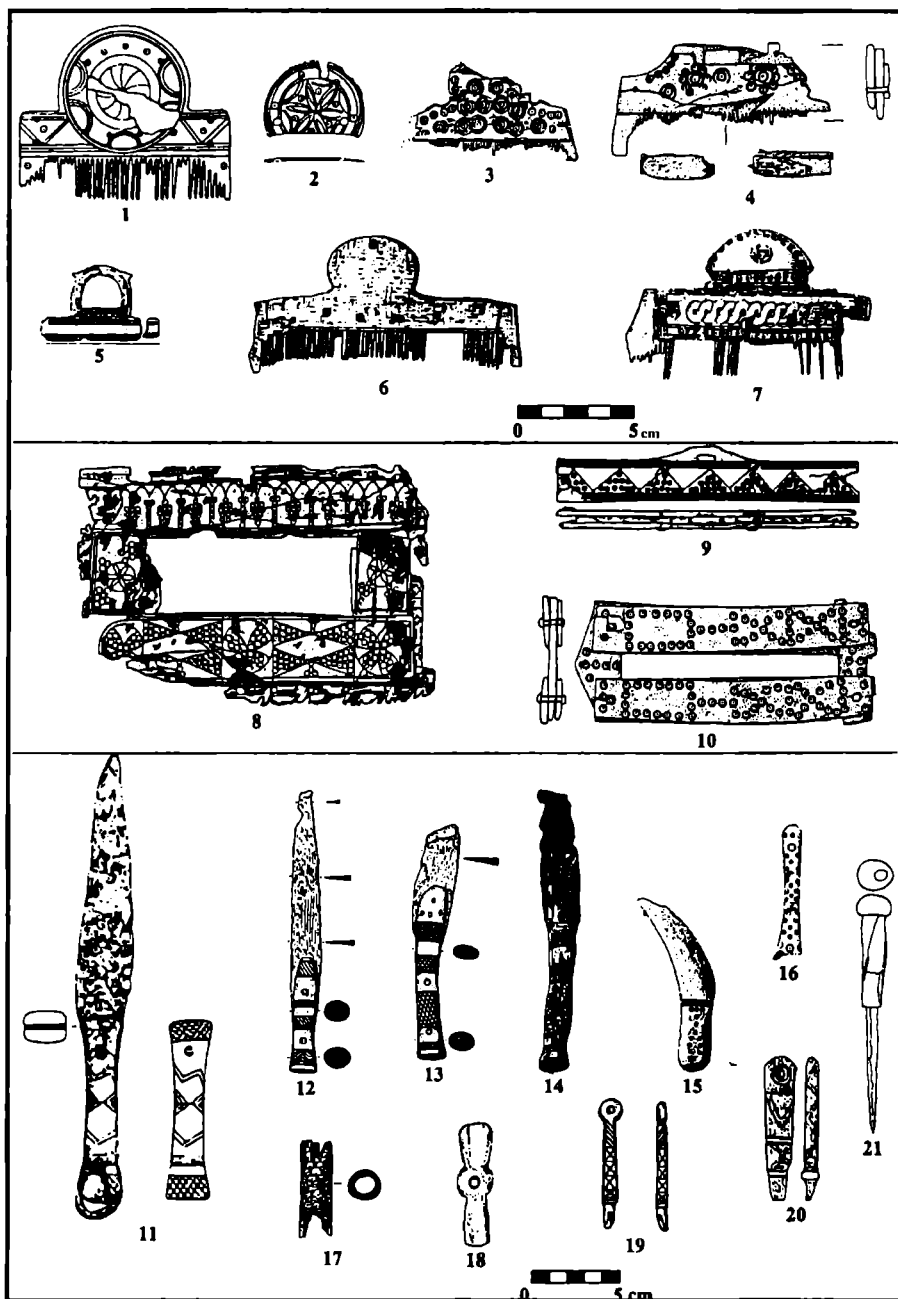
Hřebeny s ozubením na spodní i horní straně držadla s bohatou výzdobou pletenců a kroužků již patří v celém středoevropském barbariku k typické náplni hmotné kultury doby stěhování národů, od 2. pol. 5. stol. do 7. stol.

Až na výjimky se nedají hřebeny připsat určitým etnikům, v celém barbariku tak představují obecný civilizační a kulturní prvek. Jejich použití k úpravě účesu je nasnadě, uplatnění však měly širší. Často vytváří toaletní soupravy spolu s jehlicemi, mohly tak sloužit i k upevnění vlasů jako ozdoby hlavy (PERNIČKA 1967, 63) a kromě toho měly hřebeny v představách Germánů i určitou magickou moc, o čemž svědčí různé symboly a runy, vyryté na jejich držadlech (SCHLETTE 1977, 129-130).

2. POUZDRA NA HŘEBENY

Ozubení hřebenů bylo neobyčejně citlivé a náchylné k poškození, proto byly hřebeny vkládány do dřevěných nebo parohových pouzder, která měla zabránit vylamování zubů. Tato pouzdra přitom patří rovněž k vrcholným výrobkům specializovaného řemesla, přebírající výzdobu od hřebenů – koncentrické kroužky, ryté linie apod. Pouzdra byla nošena nejspíše na opasku za závěsné poutko nebo za provrtané ouško na kratší straně. Podobně jako hřebeny se pouzdra dělí na jednostranná a oboustranná a rovněž jejich datování se od hřebenů neliší. Jednostranné exempláře máme zachovány z pozdně římských sídlišť v Oberleiserbergu (obr. 7:4), které vzniklo na místě bývalého římského kastelu (POLLAK 1999) nebo z chaty LV na sídlišti v Březně u Loun (PLEINEROVÁ 1971, 704-705), jež bylo zdobeno rytými koncentrickými kroužky, seskupenými do trojúhelníkovitých pyramidek (obr. 7:9). Oboustranné varianty z Prahy-Podbaby (obr. 7:8) a Čataje (obr. 7:10) patří k nálezovému horizontu kostrových pohřebišť 5.-6. stol. a jejich výzdoba téměř kobercovitě pokrývá celé pouzdro.

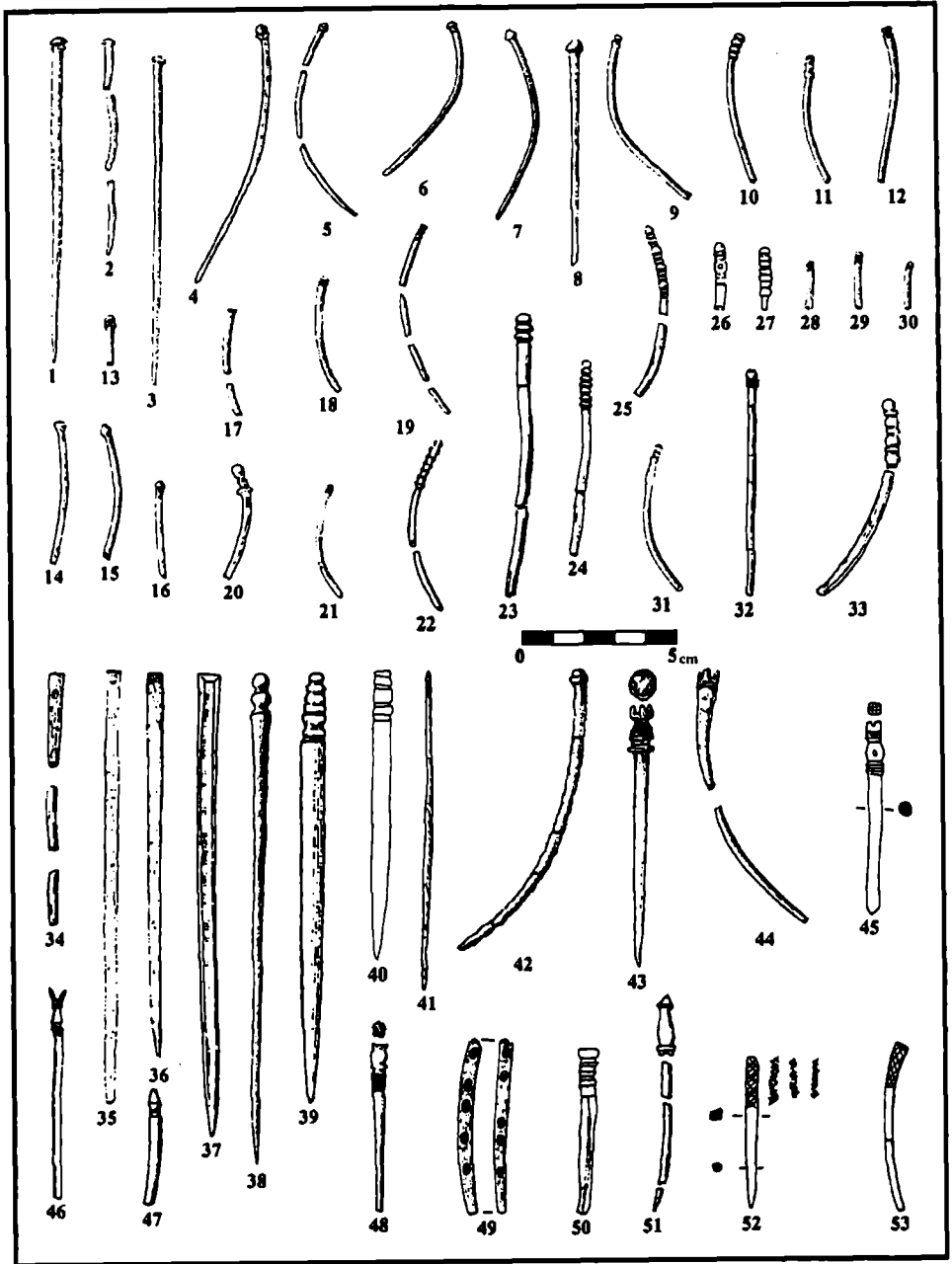

Obr. 7: Hřebeny s omegovitým držadlem: 1 – Grafenwörth, 2 – Unterlanzendorf, 3 – Untersiebenbrunn, 4 – Oberleiserberg, 5 – Vyšný Kubín, 6 – Mistelbach-Neugasse, 7 – Brod nad Dyjí. Pouzdra na hřebeny: 8 – Praha-Podbaba, 9 – Březno, 10 – Čataj. Střenky: 11 – Mikulov, 12-13 Bešeňov, 14 – Očkov, 15-16 Dobřichov-Pičhora, 17 – Wien-Aspern, 18 – Vrbice, 19 – Praha-Podbaba, 20 – Maiersch, 21 – Brodek u Prostějova.

3. JEHLICE

Produktem specializované výroby byly nejspíše i kostěné jehlice s různě ozdobně vyřezávanou hlavičkou, které napodobovaly pestřejší vzory bronzové a stříbrné. Jejich zastoupení na sídlištích a pohřebištích je zhruba rovnoměrné. Jsou považovány za typickou výbavu ženských hrobů, v nichž spolu s hřebenem a jehelníčkem vytvářejí toaletní soupravy (v Čechách především ve stupni C1). Jehlice byly uschovávány buď v kostěných jehelníčcích nebo v kožených a dřevěných pouzdrech. Pěkný příklad máme z kostrového hrobu z Velatic, kde se na jehlici s vyvalkovitě členěnou hlavicí zachovalo ve zlomcích příčně dělené dřevěné pouzdro (obr. 9:1). Tyto nálezy se soustřeďují spíše do severnějších oblastí střední Evropy (TEJRAL 1970, 128). Kostěné jehlice, naskládané v několika řadách měly za úkol zdobit a upevňovat ženský účes na rozdíl od bronzových variant, používaných i jako šatová spínadla (PÍČ 1905, 119; ŠIMEK 1923, 24; PREIDEL 1930, 291).

I když detailní třídění kostěných jehlic není dosud vypracováno, můžeme rozlišit chronologicky výrazné typy. Pro počátek stupně B1 v Čechách jsou charakteristické jehlice s pečetičkovou a s kulovitou hlavičkou, známé zejména z pohřebišť z Tvršic (obr. 8:2-3,8), Dobřichova-Piňchory (obr. 8:4,6-7,14-16) nebo Stehelčevsi (obr. 8:5,30) nebo jehlice s kloboučkovitou hlavicí a jedním vývalkem na krčku z chaty 1 z Hoštic (obr. 8:1), datovaná časnou profilací a ornamentací keramiky (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1974, 507). Od starořímského stupně B2 pozorujeme pestřejší tvarový vývoj jehlic, kdy jehlice s kulovitou hlavičkou přibírají další kulovité články a přerůstají v exempláře s několikanásobně členěnou hlavicí (obr. 8:9-13,17-21,28-29,31,38-39) a začínají se objevovat první jehlice s bohatě profilovanými hlavičkami, které jsou většinou ukončeny kulovitým knoflíkem (obr. 8:20,26, 32, 9:3,13), výjimečně jehlanovitým hrotem (KOLNÍK 1962, 136, obr. 3:2). Vedle nich se objevují prosté kyjovité jehlice (obr. 8:36-37) nebo varianty se širokým tělem s ouškem (obr. 8:34-35). Zvláštními vyřezávanými tvary jsou jehlice s věžovitou hlavicí, zastoupené nálezy ze žárového hrobu XXIX/62 z Třebusic (obr. 8:44) nebo ze sídlišť v Mořicích (obr. 8:45) a Křižanovicích (obr. 8:43), u nichž není vyloučen ani římskoprovinciální původ. V nálezových celcích z přechodného stupně B2/C1 se ve Vícemilicích objevila jehlice s plochou trojdílnou profilovanou hlavicí (obr. 8:40) a v hrobě 6 v Šitbořicích jehlice s polokulovitou hlavicí a hranatým vývalkem (obr. 8:42).

Obr. 8: Jehlice: 1 – Hoštice, 2-3,8 – Tvršice, 4,6-7,9,11-16,31 – Dobřichov-Pičhora, 5,17-19,21,28-30 – Stehelčevy, 10 – Slatina, 20,35 – Abrahám, 22-25,33 – Dobřichov-Třebická, 27 – Mistelbach, 26,49 – Kostolná pri Dunaji, 32,46-48,51 – Pňov, 34,44 – Třebusice, 36 – Horní Němčí, 37,43 – Křižanovice, 38 – Tuklaty, 39 – Branč, 40 – Vícemilice, 41 – Stranig, 42 – Sitbořice, 45 – Mořice, 50 – Očkov, 52 – Hrušky, 53 – Lužec nad Vltavou.

Na počátku mladší doby římské (stupeň C1) se v ženských hrobech objevují jehlice, jejichž hruškovitá hlavice opakuje např. koncová kování picích rohů (obr. 8:32, 9:6) či opaskových garnitur (obr. 8:51). Dále přezívají exempláře s několikanásobně členěnou hlavičkou (obr. 8:23-24,27), z nichž některé nabírají složitější profilaci (obr. 8:25,33). Kyjovité jehlice se obohacují o jemný mřížkovaný dekor (obr. 8:53), jenž se někdy objeví také na vlastní jehlici, nikoli jen na hlavičce (obr. 8:52). Na ulomené jehlici z pohřebiště v Kostolnej pri Dunaji můžeme zase vidět ryté soustředné kroužky (obr. 8:49), motiv oblíbený především na hřebenech. Ve větší míře se prosazují jehlice s bohatě profilovanou hlavicí s tvarovou rozmanitostí zejména na pohřebišti v Pňově (obr. 8:22,46-47), zatímco jinde převládá výhradně vroubkování (obr. 8:47,50).

Širokému časovému úseku mladší doby římské, stupňům C2 a C3 dominují jehlice s bohatě profilovanou hlavicí, složenou z cívkovitých nebo dvojkónických článků (PDČ 1978, 708-709). Vrcholného výskytu přitom dosáhly především na českých žárových pohřebištích (obr. 8:41,48, 9:2,4-5,7-12,14-18). Od stupně C3/D1 se kostěné jehlice z archeologického materiálu vytrácejí a znovu nacházejí širokého uplatnění až u Slovanů.

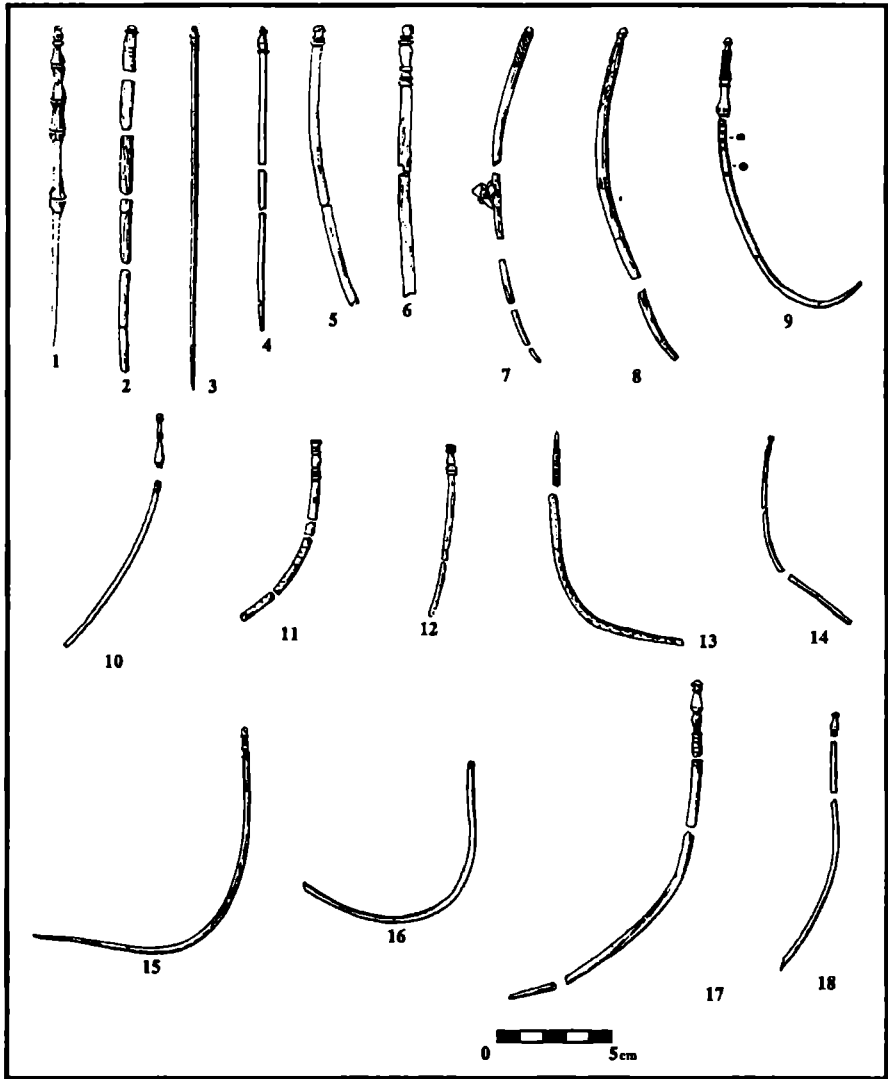
Kostěné jehlice, podobně jako jejich kovové vzory (souborně zpracované B. Beckmannovou – viz BECKMANN 1966), patří k poměrně citlivým datovacím oporám. Svůj typologický vývoj od prostých kulovitých tvarů završují ve zručně vyřezávaných výrazně členěných hlavicích, z nichž mnohé se inspiroují provinciálními předlohami. Navržené vývojové schéma však bude nutno ověřit podrobnější analýzou.

4. JEHELNÍČKY

Dlouhé a duté, převážně ptačí kosti, jejichž spodní otvor byl ucpan asi organickým materiálem, sloužily jako pouzdra na kovové či kostěné jehly a jehlice. Potvrzením tohoto faktu je společný výskyt bronzové jehly s kostěným jehelníčkem v ženském kostrovém hrobě ze Sládkovičova II (KOLNÍK 1980, 163, Taf. CLXV:A:c,d). V drtivé většině pochází kostěné jehelníčky z germánských žárových pohřebišť, kde jsou typickým inventářem ženských hrobů. Zprvu se objevují exempláře nezdobené (obr. 10:1-7), jež mnohdy nelze rozpoznat od ostatních neopracovaných zlomků zvířecích kostí. Množství takových kusů známe z Plotiště nad Labem, Očkova a Bešeňova.

Z estetického hlediska jsou vyspělejší jehelníčky zdobené, přestože jejich výzdobné motivy nejsou příliš rozmanité. Pevládají zejména horizontální zářezy a jemné rýžky (obr. 10:8-12), někdy v kombinaci s vertikálními (obr. 10:13). Plastické prstence najdeme na nálezu z Dobřichova-Piřchory (obr. 10:14), u něj však nelze vyloučit použití jako šřenky (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1964, 202). Pro pozdní dobu římskou v Podunají a Přičernomoří jsou typické jehelníčky, na nichž se rýhované plošky střídají s nezdobenými poli (obr. 10:8,10), které předznamenávají nové kulturní proudy na počátku stěhování národů (TEJRAL 1982, 22).

Přestože je typologický vývoj jehelníčků nepatrný, můžeme obecně konstatovat, že zdobené varianty se hojněji vyskytují až od mladší doby římské (RYBOVÁ 1980, 156,158) a současně s nimi přetrvávají i tvary nezdobené.

Obr. 9: Jehlice: 1 – Velatice, 2,7-8,11,15,17 – Plotišť nad Labem, 3 – Křepice, 4,9-10,14,16,18 – Pňov, 5-6,12 – Dobřichov-Třebická, 13 – Bešeňov.

5. ŠÍDLA A HROTY

Již od nejstarších období pravěku se jako běžný produkt podomácké kostařské výroby objevují tyto jednoduché univerzální nástroje, využitě nejvíce v textilní výrobě k děrování kůží, tkanin apod. a v hrnčířství jako rydlá k výzdobě

nádob. Z typologického hlediska je můžeme rozdělit na tvary jednostranné (obr. 10:25-33,37,39-41) a oboustranné (obr. 10:22-24,34-36,38). Zdobená šídla se objevují jen výjimečně (obr. 10:33). Do kategorie šidel bývají řazeny také jehlovité formy s kruhovým otvorem v rozšířeném týlu (obr. 10:1,4-7), jehož konec může být i rovně odříznutý (obr. 10:2-3). Tato skupina byla používána patrně podle míry hrubosti k šití kůží a tkanin, k pletení rybářských sítí nebo plnila funkci navlékáčku při tkalcovských pracích (PEŠKAŘ 1964, 600).

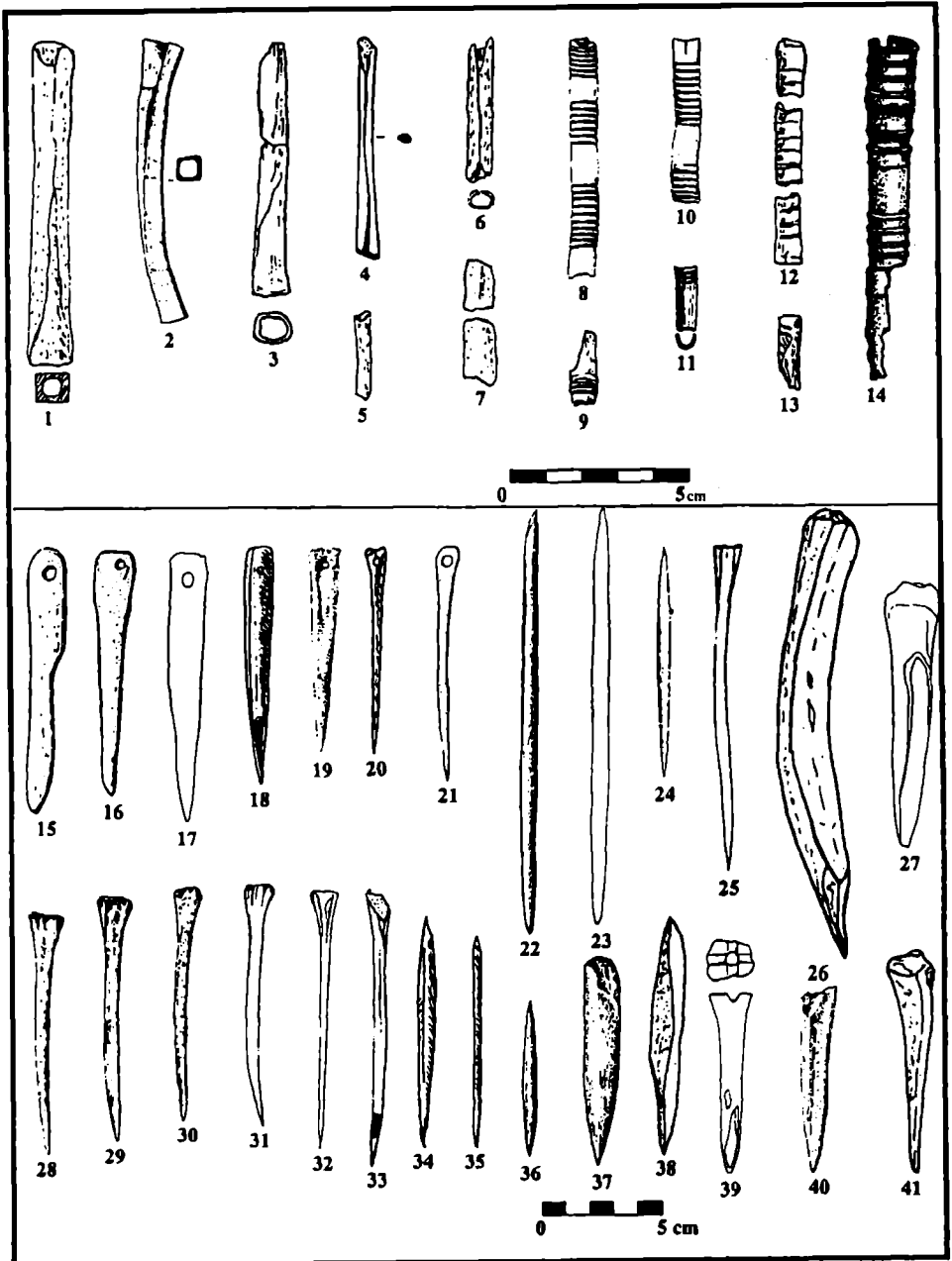
6. STŘENKY

Ozdobné střenky, používané jako rukojetě nožů, dýk, šidel, bodců, pilek a jiných kovových nástrojů, nepatří sice k častým nálezům, jejich výroba však vyžadovala mimořádnou zručnost. Ta navazovala na laténské výrobní tradice (oppidum Stradonice) a jejím přímým dokladem je polotovar z větve parohu jelena osmeráka z Tuchlovic (obr. 13:19). Mezi hotovými výrobky vynikají 4 kostěné střenky, zdobené lomenými a mřížkovými rýhami v širokých pásech přímo na nožích z bohatých hrobů 72 a 75 v Bešeňově (obr. 7:12-13), z rozrušené vrstvy na pohřebišti v Očkově (obr. 7:14) a objektu 1 na sídlišti v Mikulově (obr. 7:11). Tyto kusy, typické pro prostředí římských táborů a pohřebišť a používané i ke speciálním vojenským účelům, se v barbariku řadí mezi importy z provinciálního prostředí (KOLNÍK 1961, 255; DROBERJAR 1993b, 498).

Jiný pěkně zachovaný krátký nožik z pohřebiště v Dobřichově-PiCHOŘE má kostěnou rukojeť zdobenou malými rytými kroužky (obr. 7:15), stejně jako další nález ze stejné lokality (obr. 7:16). Zlomek kostěného držadla ze sídliště Wien-Aspern je zase pokrytý šupinovým dekorem (obr. 7:17). Podle analogické výzdoby na zlatých předmětech z jižního Ruska bychom ho mohli považovat za projev východních kulturních vlivů na konci 4. stol. (KASTNER-MITSCHAMARHEIM 1932, 214). Jako rukojetě závěsných nožů jsou potom interpretovány sídlištní nálezy z Prahy-Podbaby a z Maiersch s očkem a výzdobným motivem v podobě písmen X a V (obr. 7:19-20). Nezdobené střenky zastupuje předmět válcovitého tvaru z chaty III z Mikulčic (DROBERJAR 1997, Taf. 121:3), válcovitá rukojeť s hřibovitým týlem pilníku nebo šídla z Brodku u Prostějova (obr. 7:21), fragment z hrobu 183 z Abrahámu (KOLNÍK 1980, 65, Taf. LII:183e) a přepálená rukojeť, ve středu kruhovitě rozšířená s otvorem ze žárového hrobu z Vrbice (obr. 7:18). Jelikož střenky se vyskytují především v žárových hrobech jsou z velké části zničené kremací. Typickým příkladem je situace v urnovém hrobu 71 v Tišicích, kde na železně hráněné tyčince jsou na jednom konci pouze nepatrné přepálené zbytky kostěného držadla, zdobeného soustřednými kroužky (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963b, 372, obr. 24:2).

Zvláštností je kostěná rukojeť bronzového meče, zdobená 3 pásy horizontálních rýh (HRALA 1998, 35 s obr.), patřící k inventáři bohatého kostrového hrobu skupiny Leuna-Hassleben z Berouna-Závodí, který je datován na konec 4. stol. (TEJRAL 1999, 217).

Kostěné střenky jsou převážně datovány podle inventáře objektu, hrobu či sídliště, kde se nacházejí, nemají tedy velký přínos pro chronologii.

Obr. 10: Jehelníčky: 1 – Sládkovičovo, 2 – Bešeňov, 3,5,9,12-13 – Platiště nad Labem, 4 – Křepice, 6 – Kostolná pri Dunaji, 7 – Čierny Brod, 8,10 – Znojmo-Hradišče, 11 – Kostelec na Hané, 14 – Dobřichov-Píčov. Šídla a hroty: 15-16 – Tuklaty, 17 – Mikulčice, 18 – Ringelsdorf, 19 – Ratenice, 20,34-35 – Straniny, 21 – Unterlansendorf, 22 – Dobřichov-Píčov, 23 – Držovice, 24 – Hrubčice, 25,29-31,32 – Křepice, 26,37 – Starý Vestec, 27 – Uherský Brod, 28 – Mušov, 32 – Biskupice, 36,40 – Tuchlovice, 38,41 – Prešov, 39 – Brodek u Prostějova.

7. OZDOBY

Ozdoby z kosti a parohu nepatří k častým nálezům, jednak proto, že nemohly konkurovat šperkům kovovým a navíc je těžké je rozpoznat vzhledem k jejich stupni dochovalosti ve zlomcích.

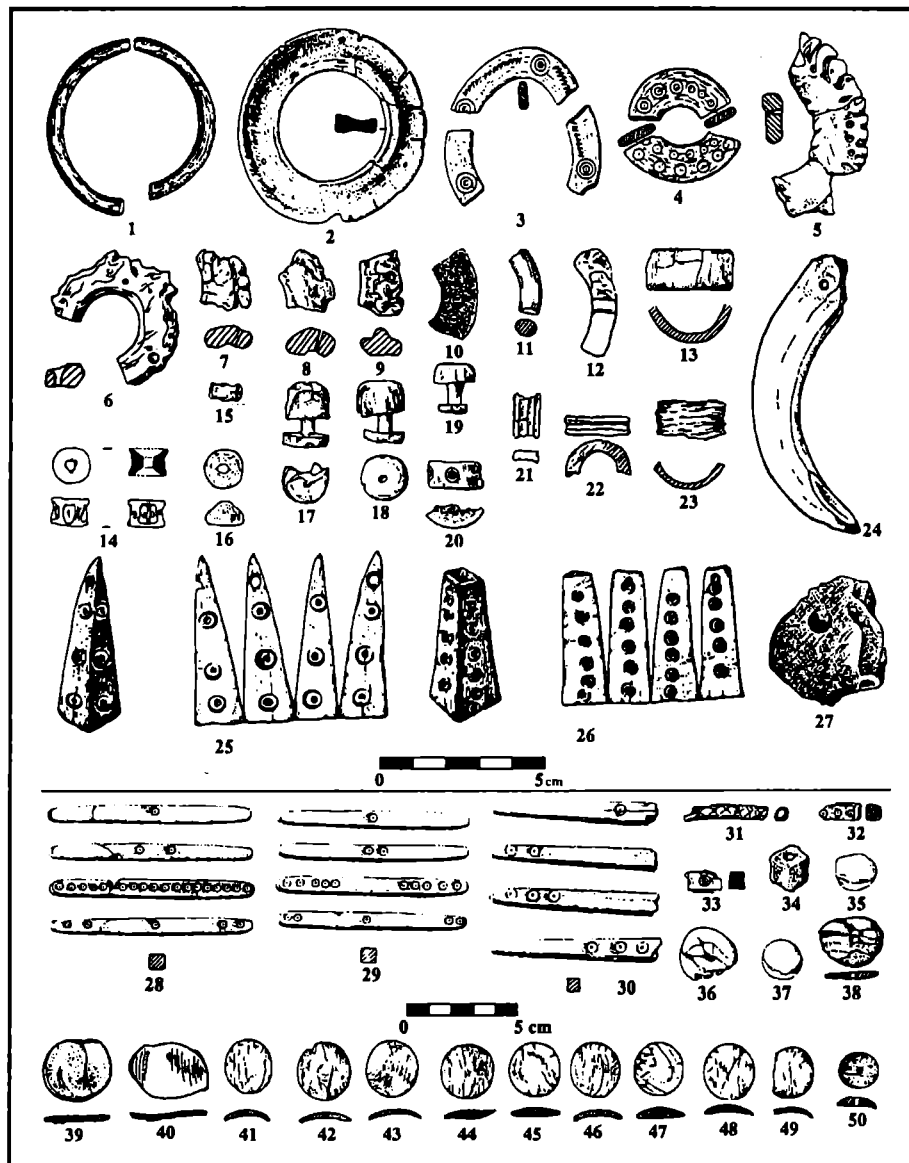
a) náramky – kromě 2 drobných zlomků z Plotiště nad Labem (obr. 11:11, RYBOVÁ 1979, Abb. 45:14) a 3 fragmentů z Opočna (PLEINEROVÁ 1995, 82, Taf. 46:13, 50:2, 56:10) známe pouze jediný celý nezdobený příklad s nedovřenými konci z hrobu 192 z Kostelce na Hané (obr. 11:1), jenž svou poměrně pružnou konstrukcí umožňoval pohodlné navléknutí. Četné analogie lze nalézt na germánských žárových pohřebištích ve východním Holštýnsku z pozdní doby římské, tj. ze 4 stol. (ZEMAN 1961, 253; PLEINEROVÁ 1995, 83).

b) prsteny – zlomky páskových nebo tyčinkovitých prstenů pochází z Plotiště nad Labem (obr. 11:13,22-23) a z Opočna (PLEINEROVÁ 1995, 83, Taf. 56:5, 60:10), jiný fragment se 4 drobnými plastickými lištami byl v inventáři jámového hrobu 27 v Šitbořicích (obr. 11:21). Tyto šperky k nám pronikají v mladší době římské z oblasti severního Německa, později také více z Polabí (RYBOVÁ 1980, 161).

c) závěsky – tyto časově uniformní prosté nebo zdobené šatové a osobní ozdoby nabývají rozmanitých tvarů od kroužkovitých (obr. 11:12,20) a bochánkovitých (obr. 11:16) až po hřibovité (obr. 11:17-19).

d) amulety – kromě jednoduché provrtané kosti ve tvaru amuletu ze žárového hrobu u Slatiny (obr. 11:27) se jedná především o 2 závěsné jehlancovité amulety z objektů 60/64 a 3/69 ze Zlechova, které jsou zdobené různým počtem rytých kroužků s důlkem uprostřed (obr. 11:25-26). Přestože podobné kostěné i kovové exempláře jsou rozmístěny téměř po celé Evropě od 4. do 7. stol. a spojované s kultem germánského vegetačního boha Donara (WERNER 1972, 135-139, Abb. 3), není vyloučeno, že jde o prvotní ohlas východoevropského kulturního vlivu z černjachovské kultury (HRUBÝ 1967, 655). Provrtané kančí kly ze sídlišť v Brně-Starém Lískovci (obr. 11:24) a Zlechově (obj. 3/69) a medvědí (?) zub z obj. 332 na sídlišti v Olomouci – Neředíně (ŠRÁMEK – VITULA 2000, 147) představují amulety, které se nosily buď samostatně na krku, uprostřed mezi ostatními závěskými náhrdelníky nebo připevněné na opasek. Takové amulety mají výraznou magickou funkci, neboť přebírají sílu uloveného zvířete a chrání tak svého majitele zejména ve fyzickém boji před zraněními (PETKOVIČ 1995, 40-41). Amulety z provrtaných zvířecích zubů se objevují na náhrdelnicích ještě v kostrových hrobech pokročilého stupně stěhování národů. Ohlazený a provrtaný psí (?) špičák byl umístěn uprostřed náhrdelníku ze skleněných korálek v hrobě 21 v Praze-Podbabě (SVOBODA 1965, 212,263, Tab. XLVI:28), zub nějaké psovité šelmy byl zase součástí dětského náhrdelníku v hrobě 42/XXXVIII v Záluží u Čelákovic (SVOBODA 1965, 212,291, Tab. XCVII:7).

Obr. 11: Ozdoby: 1,3-4,16 – Kostelec na Hané, 2 – Bešeňov, 5-9,11-13,17-20,22-23 – Plotičtš nad Labem, 10 – Dobřichov-Třebická, 14 – Vlčnov-Dolní Němčí, 15 – Abrahám, 21 – Šitbořice, 24 – Brno-Starý Lískovec, 25-26 Zlechov, 27 – Slatina. Hrací kostky a tyčinky: 28-29 – Hoštice, 30,34 – Tuklaty, 31-33,41-49 Plotičtš nad Labem, 35-37 – Obrnice, 38-39 – Tvršice, 40 – Li-bochovice, 50 – Čierny Brod.

e) korálky – drobný korálek, zhotovený z opracovaného rybího obratle se našel v obj. O 16 ve Vlčnově-Dolním Němčí (obr. 11:14), jehož inventář se hlásí do počátku mladší doby římské, do stupně C1. U některých mladších analogií se v takových předmětech spatřuje amulet úspěšného rybáře (HRUBÝ 1957, 172). Ostatní nálezy jsou z hrobů: v žárovém hrobě 145 v Abrahámu se našel kostěný korálek cívkovitého tvaru (obr. 11:15), exemplář, zdobený deseti rytými kroužky se středovou tečkou pochází z kostrového hrobu IX z Prahy-Podbaby (SVOBODA 1965, 266) a z hlavice dlouhé kosti byla zhotovena kostěná perla (?) tvaru useknutého kulovitého knoflíku, která patřila k inventáři rozrušených žárových hrobů z Očkova (KOLNÍK 1956, 262).

f) kroužky – nezdobené prstencové tvary s otvory k přišítky symetricky rozmístěnými při okraji z nekropolí v Plotišti nad Labem a Bešeňově (obr. 11:2,5-9) mají svůj původ někde v Polabí, jakož i ploché kroužky s obdobnou výzdobou jako na hřebenech z Kostelce na Hané (obr. 11:3-4) a Dobřichova-Třebické (obr. 11:10). Ploché kroužky sloužily jako symbolické závěsky, snad i s magicko-kultovním účelem, přičemž v našem nálezovém prostředí se začínají prosazovat s nástupem cizích vlivů koncem 4. a počátkem 5. století (TEJRAL 1982, 22-23). V době stěhování národů se objevují jednoduché nezdobené kroužky, sloužící převážně k upevnění řemení (SVOBODA 1965, 208, Tab. LX:2).

g) schránka (etui?) – v dívčím hrobě 254 v Opočně byl nalezen zdobený malý dutý váleček, který byl na jedné straně uzavřený provrtaný kostěnou destičkou (PLEINEROVÁ 1995, 83, Taf. 46:5). Tento předmět byl patrně nošen na hrudi a autorka výzkumu mu připisuje funkci nějaké schránky či pouzdra. Jeho datování se opírá o chronologické postavení ostatních nálezů z hrobu, které se hlásí do 4. stol. (PLEINEROVÁ *ibid.*).

8. HRACÍ KOSTKY A TYČINKY

K družným zábavám u Germánů patřily nejen bohaté hostiny a zpěv, ale také vášnivá hra v kostky („... když přijdou o všechno, posledním a rozhodným hodem hrají o svou svobodu, ba o svůj život ...“, TACITUS: *Germania* 24). Z archeologických pramenů můžeme hodnotit různé typy hracích kamenů, nalézáných zejména ve výbavě bohatých hrobů, méně v sídlištním prostředí. Výborný příklad poskytla chata 1 z Hoštic, jež obsahovala 2 podlouhlé hrací tyčinky s rytými kroužky se středovou tečkou v číselné kombinaci 1-2-19-5, resp. 1-2-10-5 (obr. 11:28-29) spolu se 2 nedohotovými polotovary (obr. 13:17-18), dokládajícími jejich místní výrobu. Vzhledem k matematickým vztahům obou hotových tyčinek zřejmě patřily ke 2 různým sadám her, s nimiž se nehrálo na dřevěné desce, ale najednou se jimi vrhalo (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1974, 515). Vrhacích tyčinek se používalo nejčastěji při hře „*ludus latrunculorum*“ nebo „*ludus duodecim scriptorum*“, jejichž pravidla však neznáme. Podobné 3 zlomky hracích tyčinek pochází ze žárových hrobů 286 a 505 z Plotiště nad Labem (obr. 11:31-33), z hrobu 266 b z Přešťovic (DUBSKÝ 1937, obr. 26:33) nebo ze sídliště v Tuklatech (obr. 11:30). I když můžeme najít na sledovaném území vývoj hracích tyčinek od doby laténské, pravděpodobně hlavním inspi-

račním zdrojem byly Germánům římské hranaté tvary s číslicemi I-LX (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1974 *ibid.*).

K jiné stolní hře, podobné dnešní „dámě“, hrané na dřevěné desce s naznačenými poli posouváním skleněných, kostěných a kamenných kamenů, patří nálezy plochých kostěných terčů a oválků ze žárových hrobů z Tvršic (obr. 11:38-39), Libochovic (obr. 11:40), Čierneho Brodu (obr. 11:50) a Plotiště nad Labem (obr. 11:41-49) nebo kulovitých tvarů s oběžnou drážkou ze žárových hrobů u Obrnic (obr. 11:35-37). Celý soubor hracích kamenů, obsahující 27 bílých plochých vápencových kaménků, 1 rozbitý z modrého skla a 7 kostěných terčů o průměru 13 mm, byl potom obsažen v inventáři mladořímského žárového hrobu z Branišovic (KAUFMANN 1961, 586, obr. 197).

Zatím osamoceným dokladem hry v kostky je exemplář kostěné hranaté hrací kostky ze sídlištní jámy v Tuklatech (obr. 11:34), na níž však chybí vyryté číselné hodnoty.

Hrací tyčinky a kameny jsou většinou datovány do mladší doby římské a do doby stěhování národů a obvykle jsou považovány za doklad ovlivnění germánské společnosti z prostředí keltských oppid nebo římských provincií.

9. PÍŠTALY

Z prohnuté výsady proximální části jeleního paroží byly často přímo na sídlišťích zhotovovány jednoduché píšťaly. Potvrzují to nejen nálezy hotových výrobků, jež známe např. z Tuklat, Prahy-Podbaby (obr. 12:1-2,4), Semic, Rateň, Siremy, Zvončina (SAMUEL – GAJDOŠÍK 2000, 108, obr. 73) nebo objektu O 16 z Vlčnova-Dolního Němčí (obr. 12:3), ale také jejich polotovary z Vyškova (GEISLER-ŠEDO 1993) nebo ze sídlištní jámy X z Močovic (obr. 12:5), která navíc obsahovala i lebku s parohy (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1968, 192). Také na hradiscích púchovské kultury na středním a severním Slovensku můžeme najít stejné typy parohových píšťal (BENINGER 1937, 91, Taf. 16:172-173). Všechny exempláře mají shodné znaky, totiž 2-4 cm dlouhý otvor v silnější části, končící v plochém zářezu a 2-5 cm dlouhý plochý zářez pro opasek, za který se píšťala zastrkovala. Dutina na silnějším konci byla asi původně uzavřena dřevěným článkem s otvorem pro vzduch nebo byl dřevěný či rákosový plátek přivázán na šikmo seříznutou plochu (HRUBÝ 1957, 182). Z hlediska chronologického se tyto parohové píšťaly bez hmatových otvorů vyskytují bez výraznějších změn od oppidálního období až do vrcholného středověku, do 13. stol. (STAŠŠÍKOVÁ – ŠTUKOVSKÁ 1981, 406).

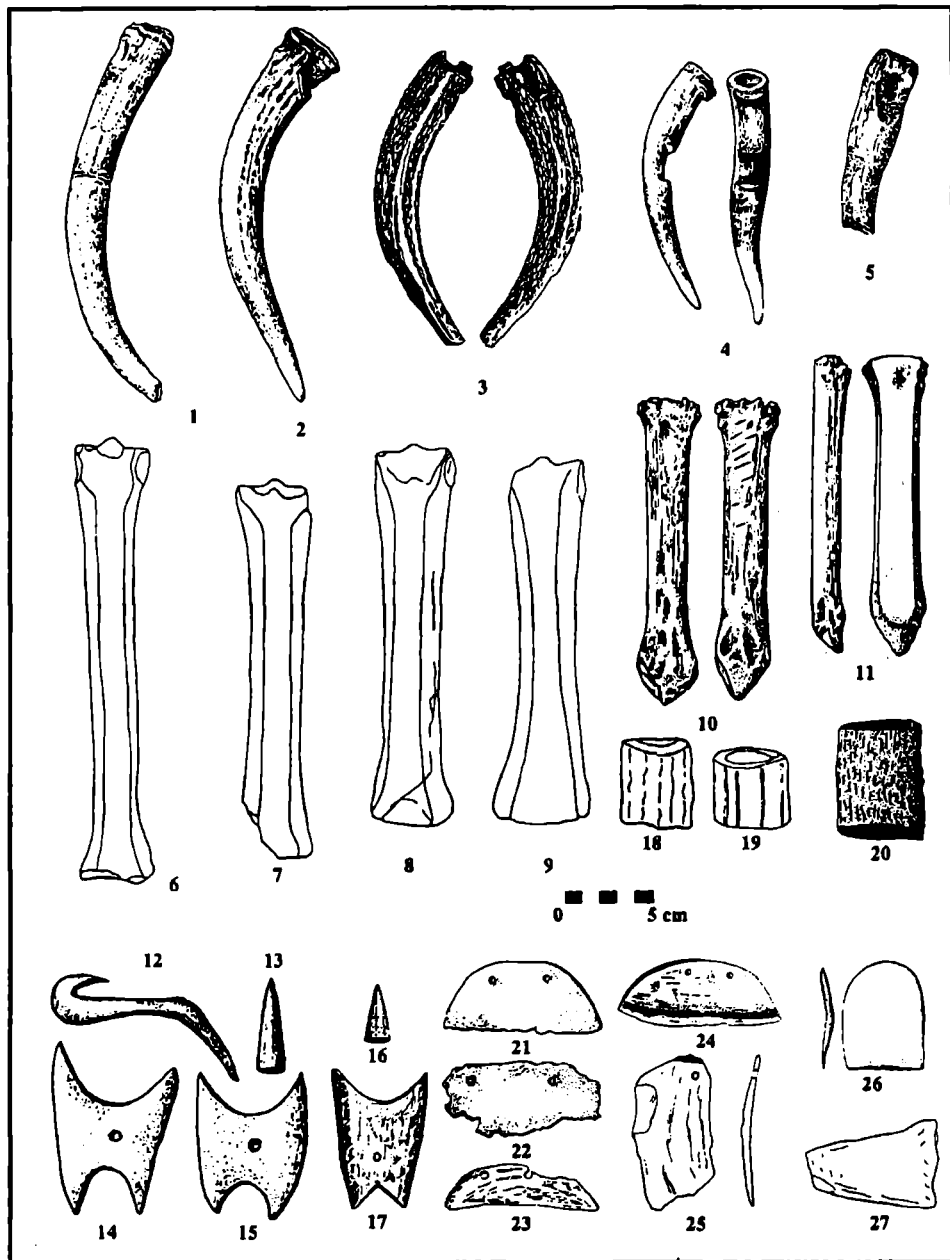
10. „BRUSLE“

Takto jsou označovány velké kusy dlouhých kostí z končetin hovězího dobytka a koní (metatarsy a metakarpy), ohlazené vesměs na dorsální straně, často velmi hluboko. Jejich nálezy snad nechybí na žádném germánském sídlišti po celou dobu římskou (Tuchlovice, Tuklaty, Praha-Bubeneč, Semice, Blučina, Zlechov, Vlčnov-Dolní Němčí, Havříce, Uherský Brod, Prešov) – obr. 12:6-11. Z funkčního hlediska patří k nevyjasněným předmětům. Jak již název napovídá bylo dříve spatřováno jejich použití jako brusle saní k lovu ryb pod ledem

(MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1964, 207). Rozbor stop po nástrojích, značná vyhlazenost podélné plochy a nepřítomnost otvorů (doklady připevnění jsou pouze zářezy od provazu nebo řemení na zadní části) ukazuje, že se spíše používaly k povrchové úpravě některých materiálů, zejména textilu a kůže. Vypracovávání (vtírání tuku do kůže, její srovnávání apod.) a hlazení či leštění kůží se dělo pohybem kostěného nástroje většinou podélným směrem v jeho delší ose, přičemž byl uchopen jednou nebo oběma rukama na koncích (KAVÁNOVÁ-KAVÁN 1993, 22-23).

11. RYBÁŘSKÉ NÁČINÍ

Kostěná a parhová surovina našla využití také v oblasti rybolovu. Konkrétním dokladem v archeologickém materiálu je bezpochyby unikátní nález čtyřdílné rybářské soupravy ze Svojšic na Kolínsku (obr. 12:12-15) v odpadní sídlištní jámě spolu s keramikou 1. stol. (DVOŘÁK 1936-1938, 128). Celý soubor sestával z háčku udice, vyřezaného z kančího klu, 2 navijáků motýlovitého tvaru patrně z dlouhých kostí tura a z kuželovitého roubíku z násadce jeleního parohu. Zářezy na volném konci udice naznačují její připevnění na šňůru, jež byla navinuta přes oba výřezy na naviják a její volný konec, opatřený na konci roubíkem proti vyvléknutí, procházel středovým otvorem. Jiný kostěný předmět s vykrojením na horní a spodní straně, nalezený na sídlišti v Žarošicích (obr. 12:17), byl sice původně interpretován jako hladidlo vnějších okrajů keramiky (BROUKAL-SKUTIL 1939, 16), avšak tvarově je téměř shodný se svojšickými nálezy, proto jej lze považovat za naviják rybářské soupravy. Ze staršího výzkumu v prostoru Šaňákovy cihelny v Uherském Brodě je potom bez bližšího popisu uváděn nález kostěné rybářské udice (KUČERA 1902, 95). Všechny uvedené příklady jsou rámcově datovány do starší doby římské.

Obr. 12: Pišťaly: 1-2,4 – Praha-Podbaba, 3 – Vlčnov-Dolní Němčí, 5 – Močovice. „Brusle“: 6 – Havříce, 7 – Vlčnov-Dolní Němčí, 8 – Mikulčice, 9 – Uherský Brod, 10-11 – Praha-Podbaba. Rybářské náčiní: 12-15 – Svojišice, 16 – Libiš, 17 – Žarošice. Ostatní: 18 – Vlčnov-Dolní Němčí, 19 – Mikulčice, 20 – Unterlansendorf, 21,23 – Tuklaty, 22 – Starý Vestec, 24 – Polepy, 25 – Hrušky, 26 – Český Brod, 27 – Uherský Brod.

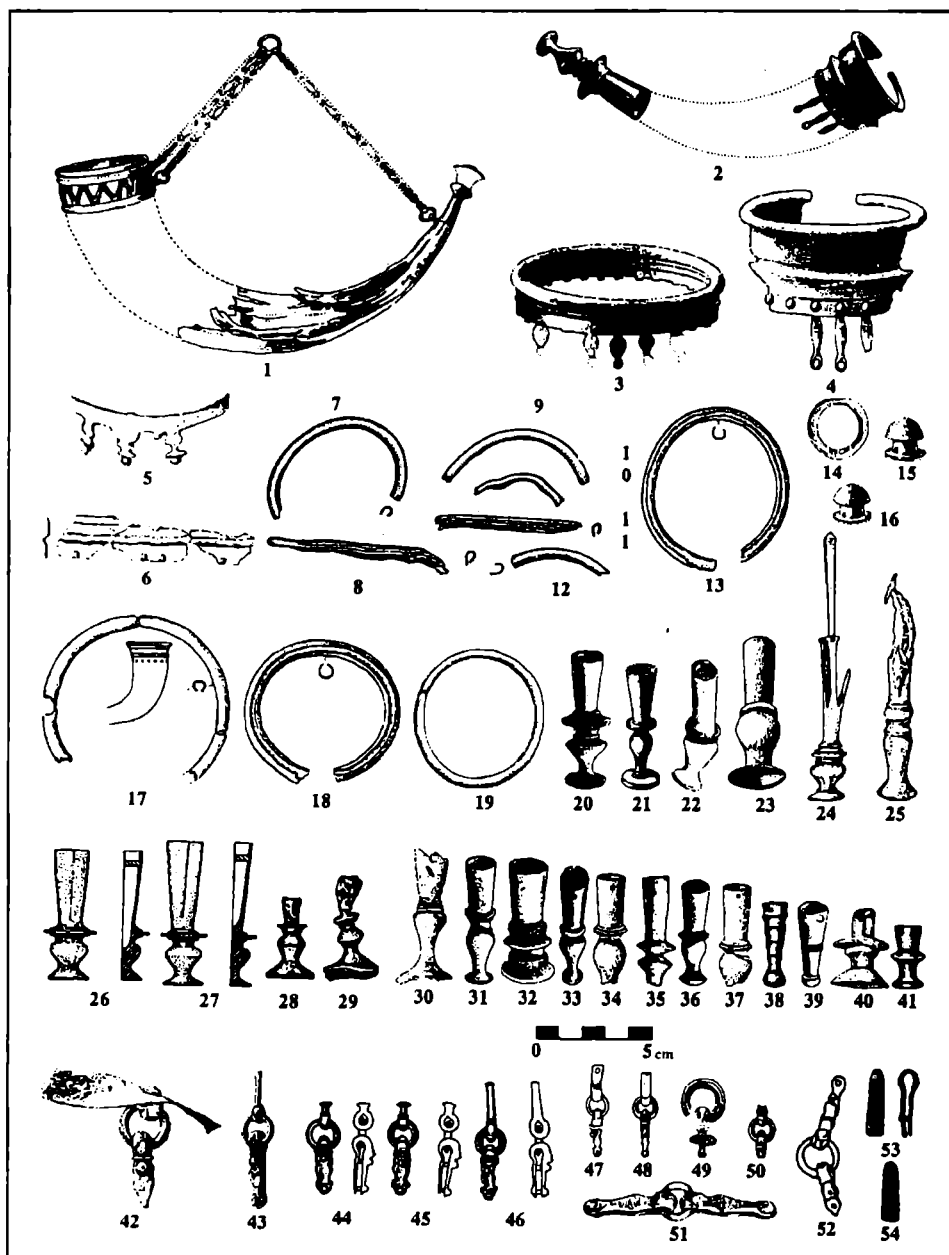
K rybářskému náčiní možná patří také dutý hrot zdobený rytými kolmými řadami rýžek ze sídliště v Libiši (obr. 12:16), který by mohl plnit stejnou funkci jako kuželovitý roubík ze Svojšic. Vzhledem ke své výzdobě ale mohl patřit třeba k ozdobnému kostěnému obložení hole nebo jiného špičatého předmětu (PETKOVIC 1995, 54, T. XLI:4).

12. PICÍ ROHY

S kostěnou a parhovou industrií úzce souvisí také picí rohy, oblíbené poháry na kvašené pivo, medovinu i révové víno. Na jejich výrobu se používaly zubří i volské rohy. Rohy na pití, které představují domácí germánskou složku v importovaných picích soupravách, jsou zpravidla nalézány v páru v bohatých kostrových (např. Zliv, Straky, Holubice, Řepov, Mušov, Stráže, Ostrovany, Baumgarten an der March) a žárových (Dobřichov, Vracov, Kostolná pri Dunaji, Sládkovičovo, Mistelbach) hrobech. Na pohřebištích patří k typickým milodarům mužských hrobů (POLLAK 1980, 202), méně často je známe ze sídlišť (např. Oberleis, Straning). Vzhledem k velkému počtu nálezů picích rohů v Dobřichově lze soudit, že právě z Čech se v prvních stoletích našeho letopočtu vyvážely okované picí rohy do sousedních oblastí svobodné Germánie (ONDROUCH 1957, 36).

Vyhlazené a vyleštěné zvířecí rohy byly na obou koncích opatřeny přinýtovaným ozdobným, většinou bronzovým kováním a závěsným řetězem z menších kroužků (obr. 13:1-2). Nošeny byly buď na krku nebo za opaskem. Jelikož převážná většina nálezů pochází ze žárových hrobů, rohovina zpravidla shořela v ohni pohřební hranice a nám se dochovaly pouze ozdobné kovové součásti těchto pohárů z bronzového plechu. Okrajová kováni jsou buď široká, přesahující okraj rohu (obr. 13:3-6) nebo úzká rourkovitá (obr. 13:7-14,17-19). Také u koncových součástí picích rohů nacházíme 2 typy: tulejkovitá nákončí s knoflíkovitým nebo vázičkovitým koncem (obr. 13:15-16,20-22,25-39) a profilovaná nákončí se třemi přichytnými raménky (obr. 13:23-24). Jednotlivě se nachází také drobné závěsné kroužky a spojovací články řetízků, mezi nimiž převažují vázičkovitě profilované tvary (obr. 13:40-46,49-50), zatímco jednoduché formy jsou v menšině (obr. 13:47-48,51-52). V bohatém hrobu z Vysoké pri Morave bylo bronzové kováni picího rohu dokonce na povrchu obložené stříbrnými plíšky (ONDROUCH 1957, 35, tab. 7:3a). V inventáři langobardských kostrových hrobů v Itálii se kolem roku 600 setkáváme i se skleněnými napodobeninami picích rohů (BUSCH 1988, 310-311, Nr. 103).

Z hlediska chronologického postavení nálezů picích rohů musíme konstatovat, že vrcholnou dobou jejich výskytu je starší doba římská, především stupeň B1, i když se udržují i fázi B2, tzn. od 1. pol. 1. stol. do poloviny 2. století (ONDROUCH 1957, 36; MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963a, 8; 1967, 8; TEJRAL 1970, 128-130, KEILING 1977, 134; ANDRZEJOWSKI 1991, 64-68).

Obr. 13: Picí rohy: 1-2 – rekonstrukce picích rohů (1 – Lubieszewo podle SCHLETTE 1977, 2 – Holubice podle NEUSTUPNÝ 1960), 3,21 – Zliv, 4,20 – Holubice, 5,19,24 – Řepov, 6,13,17-18 – Kostolná pri Dunaji, 7-12,26-29,44-46 – Mistelbach, 14-16,30 – Vracov, 22-23,31,36,39,42-43 – Dobříchov-Piřhora, 25 – Tiřice, 32 – Lisovice, 33 – Straky, 34,37,47-48,50 – Sládkoviřovo, 35 – Kriřovany nad Dudvřahom, 38,41 – Stehelřeves, 40 – Třebusice, 49 – Velatice, 51 – Láb, 52 – Liběřovice, 53-54 – Kyjov.

13. OSTATNÍ

Většinou ze sídlištních objektů pocházejí tyto početně méně frekventované kategorie nálezů, jejichž funkce je mnohdy nevyjasněná.

a) předměty s jednostranným ozubením – jsou ploché destičkovité nástroje s obloukovitým týlem se 2 otvory, které známe z chaty 10 ze Starého Vestce (obr. 12:22), ze sídliště u Tuklat (obr. 12:21,23) nebo z náhodného nálezu z Polep (obr. 12:24). Interpretace jejich účelu se rozchází. Na jedné straně se uvažuje o jejich uplatnění jako speciálních škrabadel s dřevěnou rukojetí např. k vydělávání kůží (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1958, 165), na druhé straně je pracovní ostří těchto artefaktů považováno za druhotnou pracovní deformaci a jejich hlavní funkce je spatřována při přípravě šňůr a pletených provazců jako je ohlazování, měkčení, zhotovování roubíků k utažení úvazů apod. (HÁSEK 1966, 246-248).

b) škrabky – jednoduché ohlazené kostěné destičky bez ozubení ze sídliště z Českého Brodu (obr. 12:26), Močovic (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1968, obr. 3:2), Hrušek (obr. 12:25) nebo Uherského Brodu (obr. 12:27) nejspíše sloužily jako škrabky k vydělávání kůží.

c) šipky – unikátní exemplář kostěné trojhrbité šipky zdobené rytými kroužky s tečkou uprostřed byl nalezen na žárovém pohřebišti ze starší doby římské v Mikulově (obr. 14:11), drobný zašpičatělý zlomek pochází i ze sídliště v Uherském Brodě (obr. 14:12). U kostěných šipek převažoval jistě symbolický a ozdobný účel nad praktickým.

d) obložení reflexního luku – kromě nálezů z kostrových hrobů doby stěhování národů (Blučina, Wien-Simmering) sem patří také středová část záštity luku, zdobená rytými mřížkami z objektu 7 na pozdně římském sídlišti v Unterlanzendorfu (obr. 14:6). Dříve byly tyto nálezy považovány za typický prvek pozdně římských hunských, gótských nebo alamanských foederátů, dnes je však nacházíme v širším evropském prostoru (STADLER 1981, 157).

e) závěsné poutko – kostěná tyčinka s kruhovým otvorem na obou koncích z Hrochova Týnce (obr. 14:8) by podle provinciálních analogií mohla sloužit jako závěsné poutko, připevněné na opasku nebo i jako spojovací článek koňského postroje (PETKOVIČ 1995, 38).

f) tkací destička – jediný příklad z doby římské máme z chaty XI ze sídliště v Křepicích (obr. 14:10), která je svým průvodním materiálem datována do stupně B2 starší doby římské (DROBERJAR 1997, 148). Tkacích destiček bylo potřeba v textilní výrobě k vytváření užších proužků a stužek na lemy šatů (PEŠKAŘ 1978, 66; rekonstrukce viz. HRUBÝ 1957, 193, obr. 28).

g) cívka – zlomek kostěné cívky, užívané v textilní výrobě pochází ze starších povrchových sběrů na sídlišti v Brodsku u Prostějova (obr. 14:7).

h) dlátko – ořezaná kost, která by mohla sloužit jako dlátko, patřila k inventáři chaty V na sídlišti ze starší doby římské v Blučině (obr. 14:5).

i) rydlo – takový nástroj z opracovaného zvířecího zubu se našel v žárovém hrobě 433 v Plotišti nad Labem (obr. 14:14).

j) motyka – zašpičatělý fragment parohu, interpretovaný jako motyka pochází ze sídliště v Dolních Počernicích (obr. 14:9).

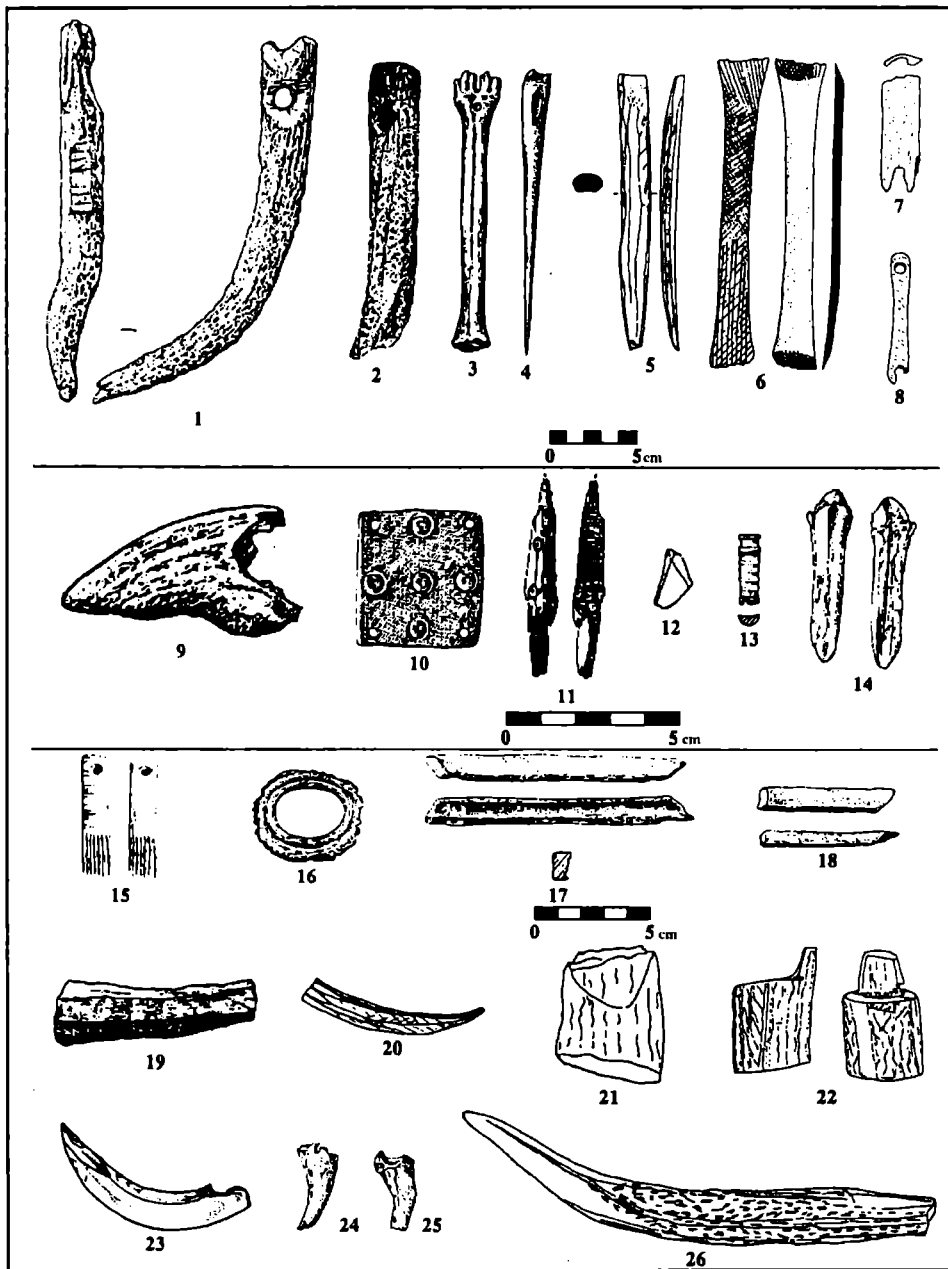

k) roubík – v inventáři zásobnicové jámy 42/84 na sídlišti v Sedlci, datované materiálem do mladší doby římské (BŘICHÁČEK – BRAUN – KOŠNAR 1991, 439) se našel parohový roubík s očkem k zavěšení, který měl jistě všestrannější použití.

l) neurčitelné předměty – můžeme sem zařadit např. provrtanou částečně opracovanou kost z Prahy-Podbaby (obr. 14:3), zlomek pravděpodobně vřetena z Dobřichova-Piřhory (obr. 14:4), válcovité parohové prstence z Míkulčic (obr. 12:19) a Vlčnova-Dolního Němčí (obr. 12:18) nebo Unterlanzendorfu (obr. 12:20), drobnou kostěnou tyčinku, zdobenou horizontálními vroubkováním z hrobu 192 z Plotiště nad Labem (obr. 14:13), dlouhý opracovaný paroh se 2 otvory pro zavěšení z Vlčnova-Dolního Němčí (obr. 14:1) nebo mohutný nástroj s otvorem z jeleního parohu z Očkova (obr. 14:2), u nichž nelze dost dobře rozpoznat původní účel.

14. POLOTOVARY

Potvrzením domácího zpracování a výroby kostěné a parohové industrie jsou časté nálezy polotovarů, jimž však není věnována bližší pozornost (sdělení se povětšinou omezuje na konstatování jejich existence). Kromě prostých zvířecích kostí a parohů se nacházejí především v podobě různě ořezaných, oštípaných, osekáných či opálených kostí, parohy potom jednoduše ořezané a ohlazené, nakrájené na válečky, zaoblené nebo rovné destičky, případně skupinky odřezaných nepoužitelných vidlic (obr. 1:4-24, 14:20-23,26). Nejlepšími příklady jsou spodní destičky hřebenů s vyřezanými zuby (obr. 14:15) a nedohotovené bočnice hřebenů s omegovitým držadlem (obr. 1:1-3) ze Zlechova nebo částečně opracovaná růžice jeleního parohu z hrobu 52 z Kostelce na Hané (obr. 14:16), z níž mohly být vyřezány ozdobné kostěné kroužky. Opracované báze paroží se našly i v žárových hrobech 12 a 66 z Opočna (PLEINEROVÁ 1995, 83). Různé prosté nebo jemně opracované zvířecí kosti se mohly uplatnit i jako nástroje, např. v hrnčířství, kde germánští mistři mohli k výzdobě keramiky malými kolkovanými kroužky používat dutou kost (DROBERJAR 1993a, 45). V bohatších žárových hrobech (např. v hrobech 72 a 88 v Tišicích, v hrobě XXXV/62 z Třebusic nebo 10 z Kostolnej pri Dunaji) se nacházejí také medvědí drápy (obr. 14:24-25), které mohou být provrtány a sloužit jako závěsky, dokumentující udatnost lovce (KRÜGER 1976, 451) nebo představují zbytek medvědí kožešiny, na které byl mrtvý spálen či jí byl při kremaci přikryt (MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ 1963b, 424).

Obr. 14: Ostatní: 1 – Vičnov-Dolní Němčí, 2 – Očkov, 3 – Praha-Podbaba, 4 – Dobřichov-Piřhora, 5 – Blučina, 6 – Unterlanzendorf, 7 – Brodek u Prostějova, 8 – Hrochův Týnec, 9 – Dolní Počernice, 10 – Křepice, 11 – Mikulov, 12 – Uherský Brod, 13-14 – Plotičtě nad Labem. Polotovary: 15 – Zlechov, 16 – Kostelec na Hané, 17-18 – Hořtice, 19 – Tuchlovice, 20 – Wien-Aspern, 21 – Uherský Brod, 22, 26 – Hrubčice, 23 – Brno-Starý Lískovec 24 – Třebusice, 25 – Kostolná pri Dunaji.

ZÁVĚR – VÝVOJ A VÝZNAM GERMÁNSKÉ KOSTĚNÉ A PAROHOVÉ INDUSTRIE

Kostěná a parohová industrie obecně patří k méně nápadným složkám kulturního projevu Germánů, usazených nad středním tokem Dunaje. Uniformita výchozí suroviny, její snadná dostupnost, ryzí účelovost předmětů (mnohdy polyfunkčních), jakož i jejich minimální typologický vývoj směřující k chronologické netečnosti (vyjma hřebenů a jehlic) vede k opomíjení této kategorie nálezů v literatuře. Zachycená variabilita kostěných a parohových předmětů tedy odráží současný stav výzkumu i úroveň dochovalosti samotných artefaktů.

Z množství kostářských dílen, pracujících v době římské, dnes máme možnost přímo identifikovat pouze výrobu hracích tyčinek v Hošticích, nepřímou potom drobné hřebenářské dílny ve Zlechově či Mostu nebo některé dílny, produkující jehlice a střenky. Hůře se v archeologických pramenech postihuje převažující výroba podomáckého charakteru, protože šlo o doplňkovou výrobní činnost, nepoužívající k opracování kostěné suroviny specializované nástroje, čímž po sobě nezanechala výraznější stopy. I tak se téměř na každém germánském sídlišti nacházejí ořezané nebo ohlazené zvířecí kosti v podobě polotovárů.

Při hodnocení vlastních typů kostěných a parohových předmětů si je nutno povšimnout skutečnosti, že technologicky složitější a esteticky nápadnější artefakty, patřící zejména k součásti ustrojení člověka (hřeben, jehlice, jehelníčky, ozdoby, střenky, picí rohy), se nacházejí na pohřebištích (v horní části urny zárovň hrobů). Sídlištní prostředí vykazuje větší sklon k praktičnosti (šídla, hroty, „brusle“, škrabky, rybářské náčiní, tkací destička).

Podle četnosti výskytu a nálezového prostředí lze určité kostěné a parohové předměty připisat sociálním vrstvám stratifikované germánské společnosti. Vyšším vrstvám nepochybně zpříjemňovaly život toaletní soupravy, hrací kostky, tyčinky a kameny, zdobené střenky a okované picí rohy. Jehlice s bohatě profilovanými hlavičkami, pokud byly součástí účesu, byly zase nepostradatelné pro určitou vrstvu germánských žen. Ostatní artefakty provázely širší společenské vrstvy jako doplňky vybavení domácnosti či dílny. Germáni v blízkosti pannonského limitu byly ve svých představách určitě ovlivněni kontaktem s vyspělou římskoprovinciální hmotnou kulturou, což se názorně projevuje zejména u hracích kostek, bohatě profilovaných jehlic nebo zdobených střenek nožů. U Římanů však šlo o okrajovou záležitost, snad s výjimkou umělecky propracovaných jehlic zakončených ženskou bustou z Gerulaty (PICHLEROVÁ 1981, 28, Tab. I:1, CIX:5-6, CXXVI:1). Jiné předměty (např. jehlancovité amulety ze Zlechova) ohlašují příchod východních prvků do naddunajského barbarika na počátku 5. století.

Okruh používaných kostěných a parohových ozdob a předmětů se podstatně nemění ani v následujícím období stěhování národů, kdy se vlastně tvarově vyvíjí jen hřeben. Výjimkou je snad pouze nález parohové schránky na 3 nožkách

z hrobu VI v mohyle 27 v Boroticích (STUHLÍK 1991, 29, obr. 8:5), vyřezané z jeleního parohu. Sloužila nejspíše jako pouzdro na drobné předměty zavěšená na krku nebo na opasku langobardského bojovníka.

Z hlediska vypovídací hodnoty pro relativní chronologii doby římské jsou poměrně spolehlivou datovací oporou jednotlivé typy hřebenů, od časné římských prolamovaných přes varianty s polokruhovitou, trojúhelníkovitou a omegovitou rukojetí po oboustranné tvary doby stěhování národů. Zajímavý typologický vývoj, poměrně dobře odpovídající periodizaci doby římské ve středodunajském barbariku prodělaly také kostěné jehlice. U předmětů jako hrací kameny, jehelníčky nebo ozdoby můžeme konstatovat jejich zvýšený výskyt v mladořímském a pozdně římském období.

LITERATURA

- ANDRZEJOWSKI, J. 1991: Okucia rogów do picia z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich w Europie środkowej i północnej (Próba klasyfikacji i analizy chronologiczno-terytorialnej), *Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne VI*, Warszawa, 7-120.
- BECKMANN, B. 1966: Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien, *Saalburg Jahrbuch XXIII*, Berlin, 5-100.
- BENINGER, E. 1937: Die germanischen Bodenfunde in der Slovakei, Reichenberg-Leipzig.
- BROUKAL, V. – SKUTIL, J. 1939: Pravěké nálezy ze Žarošic na Ždánsku, *ČVMSO LII*, 11-18.
- BŘICHÁČEK, P. – BRAUN, P. – KOŠNAR, L. 1991: Předběžná zpráva o výzkumu v Sedlci (okr. České Budějovice) v letech 1980-1987, *AR XLIII/3*, 436-446.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1963: Sídliště z doby římské a zo začiatkov sťahovania národov v Prešove, *SIA XI/1*, 5-58.
- BUSCH, R. (ed.) 1988: Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien, Neumünster.
- ČIŽMÁŘ, M. – JELÍNKOVÁ, D. 1985: Doklad výroby latěnských hracích kostek z Drnholce, okr. Břeclav, *AR XXXVIII/1*, 21-26.
- DROBERJAR, E. 1988: Sídliště z doby římské ve Vlčnově-Dolním Němčí a projevy římského imperia ve středním Pomoraví, rkp. SVOČ na ÚAM FF MU Brno, Brno.
- DROBERJAR, E. 1993a: Germánský sídlištní objekt s římskou emailovou sponou typu Exner I 39 z Horních Věstonic, *PV za rok 1990*, Brno, 39-54.
- DROBERJAR, E. 1993b: Objekt ze 2. století n.l. na sídlišti v Mikulově. K otázce vlivu římských kovových nádob na germánskou keramiku, *AR XLV/3*, 492-507, 543-544.
- DROBERJAR, E. 1997: Studien zu den germanischen Siedlungen. Der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren, *FAP 21*, Praha.
- DUBSKÝ, B. 1937: Jihozápadní Čechy v době římské, Strakonice.
- DVOŘÁK, V. 1936-1938: Pravěké rybářské náčiní z nálezů na Kolínsku, *PA XXXXI*, 127-129.
- GEISLER, M. – ŠEDO, O. 1993: Třetí (závěrečná) sezóna záchranného výzkumu na trase dálnice v poloze Žleby u Vyškova (okr. Vyškov), *PV za rok 1991*, Brno, 66.
- HAARNAGEL, W. 1957: Vorläufiger Bericht über das Ergebnis der Wurstengrabung auf der Feddersen Wierde bei Bremeshaven im Jahre 1956, *Germania 35*, Mainz am Rhein, 275-314.
- HÁSEK, I. 1966: Pravěké kostěné a parohové nástroje s ozubenou pracovní hranou, *SbNM, řada A – historie XX/3*, 225-267.
- HRALA, J. 1998: Beroun-Závodí, In: FILIP, J.: *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas III – Addenda*, Praha, 35-36.
- HRUBÝ, V. 1957: Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě, *PA XLVIII*, 118-213.
- HRUBÝ, V. 1967: Sídliště z pozdní doby římské ve Zlechově, *AR XIX/5*, 643-658.

- KALOUSEK, F. – PERNIČKA, R. M. 1956: Die römerzeitliche Siedlung bei Vicemilice in Mähren, SPFFBU E 1, 42-90.
- KASTNER, J. F. – MITSCHA-MÄRHEIM, H. 1932: Germanische Siedlungsreste in Wien-Aspern, WPZ XIX, 194-214.
- KAUFMANN, J. 1961: Nové nálezy z okolí Moravského Krumlova, AR XIII/4, 506-507, 586-587.
- KAVÁN, J. 1958: O zpracování a výzdobě kosti u západních Slovanů v době hradištní, VPS II, 253-285.
- KAVÁN, J. 1980: Technologie zpracování parohové a kostěné suroviny, AR XXXII/3, 280-304.
- KAVÁN, J. 1981: Užití kosti a parohu v životě člověka od paleolitu až po středověk, Břeclav.
- KAVÁNOVÁ, B. – KAVÁN, J. 1993: Výroba tzv. bruslí na hradišti v Mikulčicích. In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami, Archeologia technica 8, Brno, 22-34.
- KEILING, H. 1977: Zur Kulturgeschichtlichen Bedeutung des Fürstengrabes von Lalendorf, Kr. Güstrow, In: Symposium Ausklang der Laténe Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet, Bratislava, 123-142.
- KOLNÍK, T. 1956: Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby sťahovania národov v Očkove pri Piešťanoch, SIA IV/2, 233-306.
- KOLNÍK, T. 1961: Pohrebisko v Bešeňove, SIA IX/1-2, 219-300.
- KOLNÍK, T. 1962: Chata zo staršej doby rímskej v Nitrianskom Hrádku, ŠZ 10, 134-139.
- KOLNÍK, T. 1980: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei, Bratislava.
- KRÜGER, B. (ed.) 1976: Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa, Band I: Von den Anfängen bis zum 2. Jahrhundert unserer Zeitrechnung, Berlin.
- KUČERA, J. 1902: Zprávy o předhistorických nálezech z okolí Uh. Brodu, ČVM SO XIX, 83-98.
- KUČERA, V. 1934-1935: Nález kostěného hřebenu z mladší doby římské v Mostě, PA XXXX, 115-116.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, M. 1964: Hrebene z doby římskej a sťahovania národov z východného Slovenska, ASM I, 191-201.
- MEDUNA, J. 1970: Staré Hradisko II. Katalog der Funde aus den Museen in Brno (Brünn), Praha (Prag), Olomouc, Plumlov und Prostějov, Brno.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K. 1958: Další poznatky k problematice pozdně laténských a časně římských osad v Čechách na základě nálezů ze Starého Vestce, PA XLIX/1, 159-184.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K. 1963a: Die Anfänge der römischen Kaiserzeit in Böhmen, FAP 6, Praha.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K. 1963b: Žárové pohřebiště ze starší doby římské v Tišicích ve středních Čechách, PA LIV/2, 343-437.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K. 1964: Příspěvek ke studiu výrobků z kosti v době římské v Čechách, ASM I, 202-210.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K. 1967: Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen, FAP 11, Praha.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K. 1968: Nálezy z doby římské a slovanské z Močovic, AR XX/2, 185-201.
- MOTYKOVÁ-ŠNEIDROVÁ, K. 1974: Sídlní objekt s doklady výroby hracích kostek z doby římské u Hoštic, AR XXVI/5, 504-519.
- NEUSTUPNÝ, J. (ed.) 1960: Pravěk Československa, Praha.
- ONDROUCH, V. 1957: Bohaté hroby z doby římskej na Slovensku, Bratislava.
- PAULÍK, J. 1957: Halštatsko-laténske osídlenie Mačianských vŕškov pri Seredi, AR IX, 784-805.
- PAVELČÍK, J. 1970: Sídliště u Havřic (okr. Uherské Hradiště), PV za rok 1968, Brno, 37-38.
- PĐC 1978: Pravěk dějiny Čech, (PLEINER, R. – RYBOVÁ, A., ed.), Praha.
- PERNIČKA, R. M. 1967: K problematice středoevropského vývoje hřebenů v době laténské a římské se zvláštním zřetelem k moravským nálezům, SPFFBU E 12, 63-79.

- PEŠKAŘ, I. 1964: Morava v 1. a 2. století n.l., rkp. kandidátské disertace, Brno.
- PEŠKAŘ, I. 1978: Starší doba římská na Moravě, ZČSSA XX/3, 55-83.
- PETKOVIĆ, S. 1995: Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije, Beograd.
- PÍČ, J. L. 1903: Starožitnosti země České. Díl II. Čechy na úsvitě dějin. Svazek 2. Hradiště u Stradonic jako historické Marobudum, Praha.
- PÍČ, J. L. 1905: Starožitnosti země České. Díl II. Čechy na úsvitě dějin. Svazek 3. Žárové hroby v Čechách a příchod Čechů, Praha.
- PIETA, K. 1987: Die Slowakei im 5. Jahrhundert, In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit, Nürnberg, 383-417.
- PIETA, K. 1999: Anfänge der Völkerwanderungszeit in der Slowakei (Fragestellungen der zeitgenössischen Forschung), In: L Occident romain et l Europe centrale au début de l époque des Grandes Migrations, Brno, 171-189.
- PICHLEROVÁ, M. 1981: Gerulata-Rusovce. Římské pohřebisko II., Bratislava.
- PLEINER, R. 1959: Osada s železárnami z mladší doby římské v Tuchlovicích, PA L/1, 158-196.
- PLEINEROVÁ, I. 1967: Poznatky a problémy výzkumu v Březně, AR XIX/4, 658-665.
- PLEINEROVÁ, I. 1971: Druhá předběžná zpráva o výzkumu sídlišť z doby stěhování národů a slovanského období v Březně, AR XXIII/4, 700-715.
- PLEINEROVÁ, I. 1995: Opočno. Ein Brandgräberfeld der jüngeren und späten Kaiserzeit in Nordwestböhmen, Kraków.
- POLLAK, M. 1980: Die germanischen Bodenfunde des 1.-4. Jahrhunderts n. Ch. im nördlichen Niederösterreich, Wien.
- POLLAK, M. 1999: Die germanischen Funde von Oberleiserberg (Niederösterreich), In: Germanen beiderseits des Spätantiken Limes, Köln-Brno, 207-214.
- PREIDEL, H. 1930: Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger, I. Die Kulturen, Kassel-Wilhelmshöhe.
- RYBOVÁ, A. 1970: Das Brandgräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit von Pňov, ASM 9, Praha.
- RYBOVÁ, A. 1979: Plotiště nas Labem, Eine Nekropole aus dem 2.-5. Jahrhundert U. Z., I. Teil, PA LXXX/2, 353-489.
- RYBOVÁ, A. 1980: Plotiště nad Labem. Eine Nekropole aus dem 2.-5. Jahrhundert U.Z., II. Teil, PA LXXI/1, 93-224.
- SAMUEL, M. – GAJDOŠÍK, R. 2000: Nález aerofónu zo Zvončína, AVANS z roku 1999, Nitra, 108.
- SCHLETTE, F. 1977: Germáni mezi Thorsbergem a Ravennou, Praha.
- SCHMIDT, B. 1967: Kammacherwerkstätten der spätrömischen Kaiserzeit, Ausgrabungen und Funde 12, 43-46.
- SCHMIDT, V. 1896-1897: Archaeologický výzkum „Údolí Svatojižského a okolí“, PA XVII, 411-424.
- STADLER, P. 1981: Völkerwanderungszeitliche Funde: eine Siedlung bei Unterlanzendorf und ein Gräberfeld bei Rannersdorf, Niederösterreich, ArchA 65, 139-185.
- STADLER, P. 1987: Das 5. Jahrhundert in Österreich, In: Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit, Nürnberg, 295-347.
- STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, D. 1981: K problematike stredoeurópskych aerofónov 7.-13. storočia, SIA XXIX/2, 393-424.
- STUHLÍK, S. 1991: Třináctá sezóna na výzkumu v Boroticích (okr. Znojmo), PV za rok 1988, Brno, 28-30.
- SVOBODA, B. 1948: Čechy a římské Imperium, Praha.
- SVOBODA, B. 1965: Čechy v době stěhování národů, Praha.
- ŠEDO, O. 2000: Doba římská a stěhování národů, In: Výzkumy-Ausgrabungen 1993-1998, ÚAPP Brno, 51-58.
- ŠIMEK, E. 1923: Čechy a Morava v době římské, Praha.

- ŠRÁMEK, F. – VITULA, P. 2000: Olomouc (k. ú. Neředín, okr. Olomouc), PV 41 (1999), Brno, 147.
- TEJRAL, J. 1970: Počátky doby římské na Moravě z hlediska hrobových nálezů, *ŠZ* 18, 107-192.
- TEJRAL, J. 1982: Morava na sklonku antiky, Praha.
- TEJRAL, J. 1985: Naše země a římské Podunají na počátku doby stěhování národů, *PA* LXXVI/2, 308-397.
- TEJRAL, J. 1999: Archäologisch-kulturelle Entwicklung im norddanubischen Raum am Ende der Spätkaiserzeit und am Anfang der Völkerwanderungszeit, In: *I Occident romain et I Europe au début de l'époque des Grandes Migrations*, Brno, 205-271.
- THOMAS, S. 1960: Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit, *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodenkmalpflege* 8, Leipzig, 54-215.
- VITULA, P. 1997: Vyškov (okr. Brno – venkov). Záchranný výzkum na trase plynovodu Brno – Vyškov, PV za rok 1993-1994, Brno, 272-274.
- WERNER, J. 1972: Zwei prismatische Knochenanhänger („Donar-Amulette“) von Zlechov, *ČMM* LVII, vědy společenské, 133-140.
- ZAVŘEL, P. 1989: Výzkum sídliště z doby římské ve Zlivi (okr. České Budějovice) v roce 1986, *Arch. výzkumy v jižních Čechách* 6, 59-78.
- ZEMAN, J. 1961: Severní Morava v mladší době římské, Praha.
- ZIKMUNDOVÁ, E. 1958: Použití zvířecích kostí při výrobě nástrojů a ozdobných předmětů, *PA* XLIX/2, 583-588.

PRAMENY

TACITUS, C.: *Germania*, In: *Z dějin císařského Říma*, Praha 1976.

GERMANISCHE KNOCHEN- UND GEWEIHGEGENSTÄNDE DER RÖMISCHEN KAISERZEIT IM MITTELEUROPÄISCHEN BARBARICUM

Die Studie faßt einen etwas weniger auffallenden Bestandteil der germanischen Kultur des 1 – 5. Jahrhunderts – Knochen- und Geweihindustrie, die auf dem Gebiet des heutigen Böhmens, Mährens, der Slowakei und des Niederösterreichs gefunden wurde, zusammen. Das Hauptkriterium für die Bewertung und Sortierung der Gegenstände ist ihre vorausgesetzte Funktion.

Der Ausgangsrohstoff war leicht erreichbar und seine Vorräte regelmäßig, deshalb mußte in jeder germanischen Siedlung manche Werkstatt für die Erzeugung der Knochen- und Geweihgegenstände existieren, ein spezialisiertes Handwerk war gewiß die Erzeugung von Kämmen, Nadeln, Messergriffschalen, Spielsteinen oder Trinkhörnern. Die Technologie der Rohstoffverarbeitung wurde detailliert vor allem in den Werken von J. Kavan (1958, 1980, 1981) beschrieben. In den archäologischen Quellen ist es gelungen, eine Werkstatt für die Erzeugung von Stangenwürfeln in der Hütte I in Hoštice (MOTYKOVÁ – ŠNEIDROVÁ 1974), Werkstätte, die Knochennadeln in Vicemilice und Praha – Michle oder Schmuckmessergriffschalen in Podlešín und Tuchlovice erzeugten, und Kammwerkstätte in Most, Březno oder in Zlechov (Abb. 1) zu identifizieren.

Eine spezifische Gruppe der Knochen- und Geweihgegenstände kam zu ihrer Geltung in den Bestattungsgewohnheiten der Germanen (Taf. 1). In den Urnengräbern befinden sich vor allem die Bestandteile der persönlichen Ausstattung der Gestorbenen wie Käämme, Nadeln, Nadelbüchsen, Schmuck, Messergriffschalen und Trinkhörner. Demgegenüber finden wir in den Siedlungen praktische Werkzeuge, die in der Textilproduktion (Ahlen, Spitzen, Schrapen, „Schlittschuhe“, Webrettchen) und beim Fischfang (Angelhaken, Schnurrollen) gebraucht wurden, oder Nachweise der Unterhaltung und Spiele (Pfeifen, Stangenwürfel und Spielsteine).

1. **KÄMME** – nehmen die dominante Position unter den Knochen- und Geweihgegenständen ein, mit einer ziemlich guten chronologischen Empfindlichkeit. Zusammen mit den Nadeln bilden sie Toiletensätze und in den Vorstellungen der Germanen wahrscheinlich auch bestimmte magische Kraft hatten. Nach der Einseitigkeit oder Zweiseitigkeit der Verzahnung, nach der Form der Griffplatte und der Anzahl der Nietplättchen unterscheiden wir einige Gruppen von Kämmen (THOMAS 1960).

A. EINSEITIGE KÄMME

1. *Einteilige Kämme mit durchbrochener Griffplatte (THOMAS Typ C)*

Dieser Übergangstyp (Abb.2:1-7), der an die laténezeitlichen Bronzekämme anknüpft, ist im Mitteleuropa markant vor allem im Böhmen vertreten, wo es eine entwickelte frühromische Besiedlung der Phase B1 – B2 gibt.

2. *Einlagenkämme*

a) *Einteilige Einlagenkämme (THOMAS Typ A I)*

Der typische Repräsentant der altrömischen Phase B2, mit dem möglichen Überleben bis zur Hälfte des 3. Jahr., sind die Kämme mit einer halbrunden bis dachförmigen Griffplatte mit einfacher Verzierung in der Form von Rillen oder Furchen (Abb. 2:8-27). Weniger häufig ist die Verzierung der Griffplatte mittels der konzentrischen Ringe (Abb. 2:28-29).

b) *Mehrteilige Einlagenkämme (THOMAS Typ B I)*

Zeitgenössischer Typ des vorigen Typs, der sich ins Mitteleuropa anscheinend aus der Przeworsk-Kultur verbreitete, erzielte eine große Beliebtheit bei den Germanen in der westlichen Slowakei, wo er fast auf jedem Gräberfeld vorkommt. Vereinzelt Exemplare finden wir in den mährischen Siedlungen und in der ersten Phase der Brandgräberfeld in Pšov (Abb. 2:30-31, 3:1-2).

c) *Einlagenkämme mit geschnitzter Reliefverzierung (THOMAS Typ D)*

Ihre Griffplatte erinnert mit seiner geometrischen Verzierung an durchbrochene Kämme (Abb. 3:3-5), sie sind jedoch ausschließlich in die Phase B2 datiert. Eine Seltenheit ist das Eisenexemplar aus der Urnengrab 33 in Očkov, das ursprünglich mit Knochenplättchen verkleidet war (KOLNÍK 1956, Abb. 12:22).

3. *Mehrteilige Dreilagenkämme*

Der am meisten verbreitete Typ der germanischen Kämme, der mit der Entwicklung des Kammhandwerks in der jüngeren römischen Zeit antrat.

a) *Dreilagenkämme mit kreissegmentförmiger Griffplatte (THOMAS Typ I)*

Der Ursprung dieser Gruppe von Kämmen wird auf dem breiteren Gebiet zwischen Weichsel und der Oder gesehen, der Beliebtheit der Germanen erfreuten sie sich dabei lange Zeit, vom 3. bis zum 5. Jahrhundert. Die typologisch ältesten Formen sind die unverzierten Exemplare mit einer Reihe von Nieten über der Verzahnung (Abb. 3:6-13). Die jüngere Gruppe von Kämmen trägt die Verzierung der zickzackförmigen Linien, der Wellenlinien und der Bögen aus feinen Riefen und konzentrischen Ringen (Abb. 3:14-17, 4:1-16,19). Die späten Entwicklungsformen aus den Skelletgräbern der Anfangsphase der Völkerwanderungszeit (Abb. 5:2,4-8) und aus den spätrömischen Siedlungen (Abb. 4:18,21, 5:3,9-11) gewinnen schon ziemlich hohe, bogenförmige Griffplatte.

b) *Dreilagenkämme mit dreieckiger Griffplatte (THOMAS Typ II)*

Diese typische Kämme aus den jüngeren römischen Kaiserzeit teilen wir nach der Form der Griffplatte in drei Gruppen ein: frühe Formen (*Variante 1 – mit verhältnismäßig hohem, dreieckigem Rücken*) – Abb. 5:12-15, können wir noch in die 1. Hälfte des 5. Jahrhundert einordnen, die verbreitetste ist die *Variante 2 – mit gestreckt dreieckigem Rücken* aus den Skelletgräbern der Völkerwanderungszeit (Abb. 5:17-25, 6:1-2), mährische und österreichische Funde datieren wir in die 2. Hälfte des 5. Jahrhundert, während die böhmischen Beispiele auch bis zum 6. Jahrhundert überleben können. *Variante 3 – besondere Formen mit Scheiben oder tierkopffartiger Erweiterung* (Abb. 6:3-4) ist von den östlichen Einflüssen und von den späten Produktion des donauländischen Provinzens vom Ende des 4. bis Hälfte des 5. Jahr. beeinflusst.

c) Dreilagenkämme mit erweiterter Griffplatte (THOMAS Typ III)

Die früheren Formen aus den jungromischen Siedlungen sind unverziert (Abb. 6:5-13) oder mit Svastika ornamentiert (Abb. 6:14-15), die spätere Variante mit der Verzierung von Ringen mit Zentralpunkt (Abb. 6:16-23) wurde von dem gotischen Strom aus Südrußland am Ende des 4. Jahrhundert gebracht. Alle diese Exemplare gehören zu der *Variante 1a – mit relativ rechtwinklig abgesetzter Griffplatte*). Zeitgenössisch ist auch *die skandinavische Variante 2a* (Abb. 7:6-7) und *die donauländische Variante 2b* (Abb. 7:1-4).

d) Kämme mit langgezogener, bogenförmiger Griffplatte

Gehören zum üblichen Inventar der meisten Körperbestattungen der fortgeschrittenen Phase der Völkerwanderungszeit, d. h. vom späten 5. bis zur Hälfte des 6. Jahr. Exemplare aus Südmähren und Niederösterreich werden den Langobarden und anderen niederelbischen Stämmen, die an den langobardischen Zügen nach Süden teilgenommen haben, zugeschrieben (TEJRAL 1982, 144).

B. ZWEISEITIGE KÄMME

Seit der 2. Hälfte des 5. Jahr. sind sie die überwiegenden Formen der Kämme geworden, ihre Entwicklung setzt bis zum Höchstmittelalter fort.

2. KÄMMEFUTTERALE – ein unteilbarer Bestandteil des Toilettensatzes waren einseitige oder zweiseitige Kämmerfutterale mit einer Öse für das Aufhängen zum Gürtel, derer Verzierung mit den Kämmen übereinstimmte (Abb. 7:8-10).

3. NADELN – Knochenadeln, die in den Beinnadelbüchsen oder in den Leder – und Holz-futterallen (Abb. 9:1) aufbewahrt wurden, machen ihre Metallvorlagen nach. Von den einfachen Formen mit siegelstockförmigen, kugelförmigen und knüttelförmigen Köpfen in der älteren römischen Zeit (Abb.8) entwickeln sie sich zu prunkhaften Exemplaren mit reichlich profilierten Köpfen in der jüngeren und späten römischen Zeit (Abb.9). Eine markante Beeinflussung durch die provincialrömischen Vorlagen kann man vor allem bei den Nadeln mit kronenförmigem Kopf merken (Abb.8:43-45).

4. NADELBÜCHSEN – bearbeitete Vogelknochen, die mit irgendwelchem organischen Material abgedichtet wurden, dienten als Behälter für Nadeln und Nähadeln. Ihre Verzierung beschränkt sich auf feine Einschnitte und Rillen (Abb.10:9,11-13), für die späte römische Zeit ist das Motiv mit wechselnden gerillten und unverzierten Flächen charakteristisch (Abb. 10:8,10).

5. AHLEN UND SPITZEN – es handelt sich um uniforme, einseitige oder zweiseitige Werkzeuge (Abb. 10:15-41) zum Nähen von Leder und Gewebe oder zur Fertigung von Fischernetzen.

6. MESSERGRIFFSCHALEN – die Erzeugung von Knochenmessergriffen (Abb. 7:11-21), die als Handgriffe verschiedener Metallwerkzeuge (vor allem der Messer) dienten, knüpfte an die laténezeitlichen Traditionen an. Unter den anderen Beispielen treten die mit gebrochenen und vergitterten Rillen in Streifen reichlich verzierten Messergriffe (Abb. 7:11-14) hervor, die in dem mitteleuropäischen Barbaricum vereinzelt Importe aus dem provincialrömischen Milieu darstellen.

7. SCHMUCK – Knochen- und Geweihschmuck wie Armbänder, Fingerringe, Ringe, Korallen oder Anhängsel (Abb. 11:1-24) haben nur eine Ergänzung des wertvolleren goldenen, silbernen und bronzen Schmucks dargestellt. Außergewöhnlich sind jedoch die pyramidenförmigen Amulette aus Zlechov (Abb. 11:25-26), die mit dem Kult des Gottes Donar verbunden werden (WERNER 1972, 135-139).

8. SPIELSTEINE UND STANGENWÜRFEL – das beste Beispiel der leidenschaftlichen Spielbesessenheit der Germanen sind die länglichen Stangenwürfel mit verschiedener Anzahl von eingravierten Ringen (Abb. 11:28-33), die zu irgendwelchem Brettspiel, dessen Regeln wir nicht kennen, gehört haben. Mit flachen Knochensteinen (Abb. 11:38-50) wurde wieder ein anderes Brettspiel, das dem heutigen „Damespiel“ ähnlich war, gespielt.

9. PFEIFEN – ein anderer Nachweis der Unterhaltung und Spiele bei den Germanen sind einfache Pfeifen, die aus dem Hirschgeweih hergestellt und hinter dem Gürtel getragen wurden (Abb. 12:1-5).

10. „**SCHLITTSCHUHE**“ – die abglätteten, langen Knochen des Viehs und der Pferde, die man in jeder germanischen Siedlung finden kann (Abb. 12:6-11), wurden früher für die Schlittschuhe der Schlitten zum Fischfang unter dem Eis gehalten. Auf Grund der Analyse der Arbeitsspuren wird heute ihre Verwendung in der Ausarbeitung und im Glätten oder Glänzen vom Leder gesehen.

11. **FISCHERWERKZEUG** – die Geltendmachung des Knochen- und Geweihrohstoffes im Fischfang bestätigen die Funde der Angeln, Schnurrollen oder der kegelförmigen Knebel (Abb. 12:12-17).

12. **TRINKHÖRNER** – die beschlagenen Auerochsen- und Ochsenhörner als prunkhafte Becher für Bier, Wein und Honigwein gehören in den Gräberfeldern zu den typischen Beigaben der männlichen Gräber (Abb. 13). Das Zentrum ihrer Produktion war in der älteren römischen Zeit vermutlich das Böhmen.

13. **ÜBRIGEN** – einige Gegenstände wie z. B. Pfeile, Schrapen, Gegenstände mit einseitiger Verzahnung, die Verkleidung des Reflexbogens oder Webrettchen (Abb. 12:21-27, 14:4-12,14) kommen in den archäologischen Quellen nur vereinzelt vor, bei den anderen kann man ihren ursprünglichen Zweck nicht gut erkennen (Abb. 12:18-20, 14:1-3,13).

14. **HALBFABRIKATE** – außer den unterschiedlich beschnittenen, gespalteten, abgehackten und abgebrannten Knochen und Geweihe (Abb. 1, 14:20-23,26) sind die besten Beispiele der Halbfabrikate die unteren Kamplättchen mit der Zähnen (Abb. 14:15) und unfertige Schmuckringe in der Form von einer bearbeiteten Rosette des Hirschgeweihs (Abb. 14:16).

SCHLUSSBETRACHTUNGEN

Knochen- und Geweihindustrie erfüllt durch ihre pure Zweckmäßigkeit und minimale typologische Entwicklung die Züge der zusätzlichen Produktionstätigkeit häuslichen Charakters, die keine ausdrücklicheren Spuren hinterließ. Einige Gegenstände wie z. B. die Toilettensätze, Spielsteine und Stangenwürfel, verzierte Messergriffe oder Trinkhörner haben das Leben der höheren Schichten der germanischen Gesellschaft verschönert. In ihren Kunstvorstellungen waren die Germanen darüber hinaus von dem Kontakt mit dem provinzialrömischen Milieu, dank der Nähe des pannonischen Limes, beeinflusst. Einige Artefakte können wir den neuen Wellen des Nomadenvolkes aus dem Osten am Anfang des 5. Jahrhundert zuschreiben (pyramidenförmige Amulette und verzierte Ringe, Kämmen mit erweiterter Griffplatte, Nadelbüchsen mit dem Motiv der wechselnden verzierten und unverzierten Flächen). Für die relative Chronologie der römischen Kaiserzeit im mitteleuropäischen Barbaricum sind die Kämmen und Nadeln die einzigen Datierungsstützen zwischen der Knochen- und Geweihindustrie.

